

"משוחררים אך לא בני חורין" יסודות הארגון היהודי הלאומי בברגן-בלזן

מבוא

עם שחרורה של אירופה מעול הכיבוש הנאצי החל המאבק היהודי לשיקום השארית, שבו חברו יחדיו מוסדותיה וראשיה של יהדות העולם החופשי, הסוכנות היהודית, התנועה הציונית והיישוב היהודי בארץ-ישראל, ושרידי יהדות אירופה – שארית הפליטה. מאבק זה נשא בעיקרו אופי לאומי מובהק וכוון להשגת היעד הציוני בארץ-ישראל. לית מאן דפליג, שבמאבק זה מילאה סוגיית שארית הפליטה תפקיד מרכזי במדיניות הציונית, אשר – בראשותו של דוד בן-גוריון – עשתה כל שביכולתה על מנת לקשור את פתרון בעיית העקורים עם הפתרון המדיני הציוני בארץ-ישראל.

מורכבת יותר היא השאלה בדבר התפקיד הפעיל שמילאה שארית הפליטה בחזית הציונית. האם, וכיצד, ניתן לדבר על ציבור העקורים היהודים במחנות גרמניה ואוסטריה כעל ציבור מאורגן, כעל גוף ציוני פעיל? והרי במחנות הללו נאספו שרידים מכל קשת הרבדים, התנועות והגלויות של העם היהודי. שאלה זו מסתבכת כאשר מנסים לבחון אותה ברמה האידיאולוגית. אמת, רבים מניצולי השואה הגיעו בשנות ניסיונם המר למסקנות שהן בגדר לקחים ציוניים. אך מה לגבי המון הבודדים, שכל ששאלה נפשם הדואבת היה לחזור מגיא צלמות לחיים של בני-אדם?

אכן, כדי להבין את התפקיד שמילאה שארית הפליטה במאבק הציוני, יש לבחון גם את תפקידיה של הציונות בקרב שארית הפליטה. השאלה מכיוון זה היא שאלה מתחום המחקר החברתי, המנסה לבחון את ארגונם ופעילותם של השרידים היהודים באירופה, את תהליך השיקום, את הדינמיקה שלו ואת אופיו, ובכלל זה את טיבו של המנגנון החברתי שפעל תוך כדי השוהות באירופה, בתנועת ההגירה ובשלב הקליטה בארצות ההגירה. מחקר כזה עשוי להאיר את התפקיד שמילאה הציונות בעיצובה ובארגונה של חברת העקורים והמהגרים, וממילא יעמיד בפרספקטיבה חדשה את סוגיית התפקיד שמילאה חברת העקורים במאבק הפוליטי הציוני.

במאמר זה כוונתי להתמקד בכחינה של ההתארגנות היהודית במחנה ברגן-בלזן, שנודע כמחנה העקורים העיקרי באיזור הכיבוש הבריטי, והגדול ביותר בגרמניה כולה. אשרטט את מקומו המיוחד של ברגן-בלזן בקרב השרידים העקורים בגרמניה, ואנסה לבאר את התארגנותו הלאומית לאור גורמים ומניעים

חיצוניים ופנימיים שפעלו בתקופת סיומה של המלחמה. טענתי היא, שיסודותיו העיקריים של הארגון היהודי הלאומי באיזור הכיבוש הבריטי בגרמניה הונחו בפרק הזמן שבין השחרור ועד שלהי 1945, ועל כן אתרכז בפרק זמן זה.

שחרור ברגן-בלזן

מחנה ברגן-בלזן, השוכן בקרבת העיר האנובר שבסקסוניה התחתונה בצפון-מערב גרמניה, בין העיירות ברגן ובלזן, היה מחנה הריכוז השני ששחרר על אדמת גרמניה, בידי הבריטים, ב־15 באפריל 1945. קדם לו בארבעה ימים מחנה בוכנוואלד, ששחרר על ידי האמריקנים.

ברגן-בלזן לא היה מחנה ריכוז או השמדה, אלא מחנה שבויים שהפך במהלך שנת 1943 ל"מחנה שהייה" (Aufenthaltslager) ל"יהודי חליפין" (Austausch-hjuden) – יהודים בעלי נתינות כפולה, בעלי אזרחות של מדינות נייטרליות או נתיני ארצות אויב, על מנת שישמשו לחילופין עם אזרחים גרמנים הנתונים במדינות האויב. במרוצת 1944 הפך להיות "מחנה הבראה" (Erholungslager) לתשושים ולחולים, שהובאו ממחנות ריכוז אחרים, ולמעשה הגיעו אליו במשלוחי חיסול. כמו כן החלו להגיע אליו אסירי מחנות מן המזרח, שפגנו לגרמניה עקב התקדמות הצבא האדום. משלוחים אלה גברו בחודשי הסתיו אוקטובר-נובמבר, ועוד יותר עם הפינוי הגדול של אושוויץ-בירקנאו בינואר 1945; ומאז ועד לשחרור, עם פינויים של מחנות רבים בטרנספורטים וב"צעדות המוות". החל בקיץ 1944 הפך מחנה ברגן-בלזן למחנה מוות בפועל, כתוצאה ממצבם של המגיעים אליו, מהצפיפות הנוראה, מהרעב והמחלות, ומהמניעה המכוונת של כל טיפול ותנאים סניטריים מינימליים. בין דצמבר 1944 למרץ 1945 הגיעו לברגן-בלזן 40–50 אלף אסירים. אך המוות קצר בהם, ומינואר עד אמצע אפריל 1945 מתו בברגן-בלזן כ־35,000 איש. בזמן שחרור המחנה נמנו בו למעלה מ־60,000 איש, שיותר ממחציתם הגיעו שבוע-שבועיים קודם לכן, וטרם נפלו קורבן למוות המשתולל במחנה. רובם המכריע של האסירים היו חולים בטיפוס הבטן, טיפוס הבהרות, דיזנטריה ושחפת, או היו נפוחי כפן. המצב היה גרוע במיוחד בחלק "מספר 1" של המחנה, לעומת חלקו השני – "מספר 2" – שבו נמצאו רוב האסירים שזה מקרוב הגיעו, ועדיין עמדו על רגליהם.¹

הבריטים ההמומים החלו מיד במבצע להבראת המחנה, קבורה, ניקוי וחיטוי, טיפול רפואי, אספקת מים ומזון, והעברה הדרגתית אל המחנה הצבאי הגרמני הסמוך. אך אלפים מתו בטרם הגיעו לטיפול רפואי כלשהו. ב־19 במאי נסתיימה ההעברה. במחנה הצבאי שוכנו המפונים לפי לאומים. עתה היו בו כ־27,000

1. תיאור מפורט של מחנה ברגן-בלזן עד לשחרור ראה: אברהרד קולב, *ברגן-בלזן: מ"מחנה שהייה למחנה ריכוז 1943–1945* (מגרמנית: משה צימרמן), גטינגן 1990. (להלן: קולב, *ברגן-בלזן*).

ניצולים, שנתרתו מאותם 60,000 ניצולים שנמצאו ביום השחרור. האחרים – כ־14,000 מהם נפטרו וכ־17,000 כבר פונו ברפאטריאציה למולדתם.²

ברגן-בלזן כמחנה עקורים יהודי – פרופיל סטטיסטי ודמוגרפי

1. הערכות מספריות

אף שאין נתונים סטטיסטיים-דמוגרפיים מדויקים לגבי הרכבו הלאומי-דתי של מחנה המוות, הרי שעם שחרורו היו יותר ממחצית אסיריו יהודים; ואילו במחנה הצבאי, שאליו פונו הניצולים, ואשר הפך להיות מחנה עקורים, הם היו היסוד הדומיננטי. זאת, כתוצאה מתהליך הרפאטריאציה שמעצמות הכיבוש החלו בו מיד עם גמר המלחמה, ועודדו אותו ככל שיכלו. אומנם גם יהודים השתתפו בתהליך זה, בעיקר יוצאי ארצות מערב אירופה, ומספרם המוחלט פחת גם בשל התמותה הרבה, וכן בשל יציאתם של למעלה מ־6,000 חולים לשוודיה, על פי הזמנת ממשלתה. חלק מיהודי פולין עזבו גם הם את ברגן-בלזן, מרצונם או שלא מרצונם, במסגרת ניסיונותיהם של שלטונות הכיבוש להמריץ את פינוי העקורים מגרמניה. אך לאחר שהכריוו על סירובם לחזור לפולין, פונו אלפים למחנות של ”חסרי הנתינות“ (Stateless) בלינגן (Lingen), או בדיפהולץ (Diepholz) שעל גבול הולנד, ואחרים – אל העיר הסמוכה לברגן-בלזן, צלה (Celle). למרות כל אלה היה היסוד היהודי למרכיב העיקרי של המחנה, וחלק מן העוזבים שלא ברצונם גם שבו אליו כעבור זמן. במשך קיץ 1945 נע מספר היהודים בברגן-בלזן בין 10,000 ל־12,000, והם היוו כ־80% מעקורי המחנה.³

כך היה ברגן-בלזן למחנה הגדול ביותר של שארית הפליטה בגרמניה. מספרם של משוחררי מחנות הריכוז היהודים על אדמת גרמניה נאמד ב־55,000 בקירוב בזמן השחרור, נוסף ל־18,000–20,000 ניצולים מקרב יהודי גרמניה.⁴ בזמן הראשון לאחר השחרור, בטרם החלה הבריחה המאסיבית ממזרח אירופה, התרכזו רוב הניצולים היהודים – שמנו כ־40,000, לפני שנלקחים בחשבון התמותה הרבה והחזרה למדינות המוצא, או כ־20,000, לאחר ההתייצבות היחסית – באיזור הכיבוש הבריטי, בצפון-מערב גרמניה, שכלל את מדינות שלזוויג-הולשטיין (Schleswig-Holstein), האמבורג, סאקסוניה התחתונה (Niedersachsen), וסטפליה (Westfalen) וצפון הריין (Nordrhein).⁵ יהודים

2. תיאור מפורט ראה: Hagit Lavsky, “The Day After: Bergen-Belsen from Concentration Camp to the Centre of the Jewish Survivors in Germany”, *German History*, Vol. 11, No. 1, 1992 (להלן: לבסקי, למחרת).

3. שם. הערכה שונה מעט באשר לשיעור היהודים בכלל ניצולי ברגן-בלזן עם השחרור מצויה אצל Jon Bridgman, *The End of the Holocaust: The Liberation of the Camps*, London 1990 (להלן: ברידג'מן, סוף השואה). על פי גירסתו מנו היהודים כ־40,000 מכלל הניצולים.

4. לבסקי, למחרת.

5. ש' אדלר-רוהל, תזכיר מיום 28.6.1945, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ).

רבים נמצאו, איפוא, במקומות אחרים, חלקם במחנות – בהם: לינגן (Lingen), לינבורג (Lüneburg), דיפהולץ (Diepholz), נוישטט (Neustadt), ליבק (Lu-beck), צלה (Celle), קאוניץ (Kaunitz) – וחלקם בערים, בהן: האמבורג, האנובר (Hannover), בראונשוויג (Braunschweig) או קיל (Kiel). במקרים רבים נמצאו יהודים בעיר ובו בזמן גם במחנות בקירבת העיר. כך, למשל, היה בהאנובר, קיל וצלה.

אם כי קשה לקבוע במדויק את מספר הניצולים היהודים כברגן-בלזן או מחוצה לו, הרי שיותר ממחצית היהודים באיזור הבריטי היו מרוכזים במחנה ברגן-בלזן.⁶

2. פרופיל דמוגרפי

ניצולי המחנות בגרמניה נמנו על כל הארצות שבאו תחת עול השלטון הנאצי. קשה עד מאוד להעריך את הפרופורציות, ואין קשר הכרחי בין העובדה שרוב הנשלחים למחנות הריכוז וההשמדה היו יהודי פולין והארצות הבאלטיות, לבין הרכב המוצא של השרידיים. אדרבא, מי שהגיעו למחנות מאוחר יותר, בהם יהודי הונגריה, היה להם סיכוי טוב יותר לשרוד. ואולם עד מהרה, כבר בשבועות הראשונים לאחר השחרור, נעשה היסוד היהודי-פולני ליסוד דומיננטי. זאת, בשל תנועת הרפאטריאציה. רוב הניצולים בני ארצות המערב שמו פעמיהם לצרפת, בלגיה, הולנד וכו', מיד לאחר השחרור. כמוהם עשו – מעט מאוחר יותר – רבים מניצולי יהדות הונגריה, צ'כוסלובקיה ורומניה.⁷ לעומתם יהודי פולין נמנעו בדרך כלל מחזרה אל בית הקברות של עמם ומשפחתם, וגם רבים מאלה שבכל זאת ניסו לחזור – בדרך כלל על מנת לחפש קרובים ולהציל רכוש – עד מהרה שמו פעמיהם חזרה לגרמניה בשל החורבן שמצאו, ונוכח גל האנטישמיות שפקד את פולין.

נראה, שהתמונה כברגן-בלזן אינה מאשרת באופן מלא את ההערכות החלות על גרמניה כולה. אומנם רוב היהודים הניצולים במחנה היו ממוצא פולני, אך היו גם רבים אחרים. קודם כל, על הניצולים נמנו, כאמור, רבים מבני הולנד, בלגיה וצרפת, אך היה גם יסוד חזק של יהודים מהונגריה ומצ'כוסלובקיה. אומנם הרכב ארצות המוצא השתנה גם כאן, עם חזרתם של בני ארצות המערב, וחלק מיהודי צ'כוסלובקיה והונגריה. ואולם כברגן-בלזן נשארה קבוצה גדולה מאוד של יהודים הונגרים, שמנתה 3,000 נפש, כלומר כרבע מכלל היהודי

140/272. הערכותיו של צמח צמריין, העיתונות של שארית הפליטה בגרמניה כביטוי לבעיותיה, תלאיבי תש"ל (להלן: צמריין, העיתונות של שארית הפליטה), עמ' 32-36, ושל רבים בעקבותיו, בדבר 20,000 יהודים באיזור הכיבוש הבריטי, ובהם שלושה רבעים במחנה ברגן-בלזן, אינן חלות על תקופת השחרור, ואינן מביאות בחשבון את היהודים הגרמנים.

6. קשיי האומדן נובעים מחלקיותם של הנתונים ומהתייחסותם של המקורות לנקודות זמן שונות – וראה בפירוט: לבסקי, למחרת.

7. ש' אדלר-רודל, תזכיר מיום 11.6.1945, אצ"מ 140/154.

המחנה.⁸

גם מבחינת הרכב המינים והגילים לא היה ברגן-בלזן מקרה מייצג. ביחס לכלל ניצולי המחנות קובעות הסטטיסטיקות באופן מובהק, ששיעור הגברים היה גדול ביחס לשיעור הנשים, שרוב הניצולים היו מבוגרים צעירים, וששיעור הילדים והזקנים היה אפסי. מבנה דמוגרפי זה היה תוצאה של השואה: ילדים זקנים וחולים נשלחו להשמדה. (קיימת הערכה שמכלל 1,350,000 ילדים יהודים באירופה המרכזית והמזרחית הכבושה על ידי הנאצים, שרדו 150,000 בלבד.) הניצולים נמנו על אלה, שהודות לחוסנם הגופני שימשו את הגרמנים כעובדי כפייה, ורק מי שנמנה על אלה היה לו סיכוי כלשהו לשרוד.⁹

בברגן-בלזן היה כנראה המצב שונה. ראשית, כמחנה ריכוז הוא כלל ”מחנה נשים” לנשים מפונות מן המזרח, ולכן עם השחרור היה שיעור הנשים בו גבוה בהרבה משיעור הגברים. אכן, קשה לדעת מה מספרן היחסי של הנשים ששרדו במאבקן עם מר המוות לאחר השחרור. אין בנמצא אומדנים כלשהם, וניתן רק לשער, שבסך הכל היה השיעור היחסי של נשים קרוב לזה של גברים יותר מאשר באוכלוסיות ניצולים אחרות. השערה זו מוצאת תימוכין בתיאורים ורשמים רבים מפיהם של משחררי המחנה.¹⁰ שנית, ברגן-בלזן לא היה טיפוס במה שנוגע למציאותם של ילדים ובני נוער בקרב הניצולים. קיימת הערכה שהם מנו כ-500 נפש, וכמעט כולם יהודים. היו אלה כנראה ילדים שהובאו לברגן-בלזן מטרוזיינשטאט ומבוכנוואלד בימים האחרונים ממש, ועל כן ניצלו.¹¹ גם מבחינת ההרכב החברתי-תרבותי היה שוני מסוים בין ברגן-בלזן לשאר המחנות. ככלל קיימת הערכה, שרוב הניצולים היו במוצאם בני שכבות הביניים. כ-75% נמנו על בני המעמד הבינוני הנמוך, כלומר בעלי מלאכה, חנוונים וסוחרים קטנים.¹² הערכה זו מתאימה למבנה החברתי של יהדות פולין, שהיתה

8. מכתבו של הרב יצחק לוי אל עורך ה-*Jewish Chronicle* (להלן: ג'ואיש כרוניקל), 26.4.1945, אצ"מ S25/5233, התפרסם בעיתון ביום 4.5.1945, עמ' 1: Derrick; Sington, *Belsen Uncovered*, London 1946 (להלן: סינגטון, בלזן במערומיו), עמ' 202; מכתב הרב קליין (ראש קהילת יוצאי הונגריה), ג'ואיש כרוניקל, 22.6.1945, עמ' 14.

9. נתוני מפקדים אצל: Zorach Warhaftig, *Uprooted*, New York 1946; Leo Srole, "Why the DP's Can't Wait", *Commentary*, January 1947, pp. 13-24 (להלן: סרול, מדוע אין העקורים יכולים לחכות); ג'ואיש כרוניקל, 13.7.1945, עמ' 1. כן ראה: Koppel Pinson, "Jewish life in Liberated Germany - A Study of the Jewish DP's", *Jewish Social Studies*, Vol. 9, No. 2 (April 1947), pp. 101-126.

10. סינגטון, בלזן במערומיו; Leslie Hardman, *The Survivors - The Story of the Belsen Remnant*, London 1958 (להלן: הרדמן, הניצולים).

11. מכתבי לוי, ג'ואיש כרוניקל, 4.5.1945; 8.6.1945, עמ' 1: ראיון עם יוסף רוזנופט, 2.7.1964 (להלן: ראיון רוזנופט), המדור לתיעד בעל-פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית (להלן: המדור לתיעד בעל-פה); הדסה בימקרוזנופט, "ילדים בבלזן", בלזן, תל-אביב 1958 (להלן: ספר בלזן), עמ' 88-97.

12. סרול, מדוע אין העקורים יכולים לחכות.

גורם דומיננטי במחנות העקורים. במובן זה אין מקום להניח שברגן-בלזן היתה שונה. לא כן לגבי ההערכה, שרוב הניצולים היו יהודים חילוניים. קבוצת השריידים ההונגרים והסלובקים, שהיוותה כאמור כרבע מיהודי ברגן-בלזן, היתה ברובה אורתודוקסית, ומכאן שאף אם שאר יהודי ברגן-בלזן היו ברובם יהודים חילוניים פחות או יותר, היה היסוד החרדי יסוד חזק מאוד במחנה.¹³

מכל מקום, הן מבחינה מספרית והן מבחינת ההרכב היה מחנה ברגן-בלזן יוצא דופן בקרב היהודים המשתחררים בגרמניה. ייחודו זה היה גורם חשוב בהתארגנות החברתית והפוליטית, אך חברו לו גורמים נוספים, שפעלו מיד בזמן הראשון לשחרור.

תנאי החיים

את זיכרון ימי השחרור הראשונים מלווה עד עצם היום הזה הכרת הטובה למציילים האנגלים. האנגלים היו אלה שהצילו את השריידים ממוות, והיטו שכבם בלי לחסוך בכל מאמץ ובמבצע חסר תקדים להבריאה ולשקמם. בין הדמויות הנערצות שניהלו מבצע זה יש לציין את קצין הרפואה גלין-יוז (Glyn-Hughes), שניהל את המערכה הרפואית, ושעל שמו קראו אחר כך את בית-החולים במחנה. ואולם ככל שחלפו הימים, ומבצע החירום פינה מקומו לארגון חיי ההווה ותכנון העתיד, כן עמדו היהודים בפני מציאות קשה ביותר, שעליה הגיבו באכזבה ובמרירות רבה.

האכזבה הקשה ביותר נבעה מכך, שהשחרור מן הנאצים לא לווה בשחרור מן המחנות. תוצאותיו של מאמץ ההצלה והשיקום הבריטיים לא עמדו בשום יחס לציפיות הניצולים לחירות אנושית אמיתית. הם היו עדיין בבחינת שבויים במחנה שהיה מחנהו של אויבם הנורא, למרות שעתה היה זה המחנה הצבאי לשעבר, המרוחק שלושה קילומטרים ממחנה הריכוז (ואשר הבריטים התעקשו שלא לכנותו בשם ברגן-בלזן, אלא בשם עיירה סמוכה לו, הוהנה - Hohne). המחנה היה מוקף בגדר תיל, והאנשים היוצאים והנכנסים עברו חיפוש. אסור היה להיכנס למחנה למי שלא היה שייך אליו, אלא ברשיון מיוחד. המשמרות שהוצבו במחנה היו מורכבים רובם ככולם מאותם חיילי משמר הונגרים שעבדו קודם בשירות הנאצים. לכך נוספו האילוצים והמגבלות של איסור התארגנות, איסור פובליציסטיקה ובטלה מאונס.

גם תנאי החיים החומריים של השריידים היו גרועים ביותר. היה עליהם לגור בצפיפות בצריפי מחנה, ללא הפרדה בין משפחות; עדיין חסרו מיטות, שמיכות או ציוד סניטרי. המזון היה רחוק מלספק את הצרכים. המנה המוקצבת על ידי שלטונות הצבא - 2,000 קלוריות - התבטאה בארוחה יומית של רבע כיכר לחם שחור, צלחת מרק או תערובת של מים ואבקת חלב, חתיכת מרגרינה קטנה, ולעתים גם כפית של גבינה רכה או ספל חלב. פירות וירקות חסרו לחלוטין. דיאטה זו לא היתה מספקת גם למי שחיו קודם בתנאים נורמליים, על אחת כמה

13. מכתב הרב קליין (ראש קהילת יוצאי הונגריה), ג'ואיש כרוניקל, 22.6.1945, עמ' 14.

וכמה למי שרעבו במשך שנים והחלו אך עתה להחלים ממחלות כמו טיפוס. בחבילות של הצלב האדום, שהיו מיועדות לארבעה אנשים כל אחת, התחלקו 16 איש. כתוצאה מן המחסור היו האנשים הולכים לקבץ נדבות אוכל בקרב החיילים הבריטיים, ואוספים שאריות מפחי אשפה. רבים מהניצולים נאלצו עדיין ללבוש את בגדי הפסים של אסירי מחנות, מפני שלא היתה להם כל מערכת לבוש אחרת. בסך הכל היו התנאים של העקורים היהודים בלתי נסבלים בכל הנוגע לחירויות, מגורים, תנאים כלכליים וסוציאליים. מצב מדכא זה נמשך חודשים רבים.¹⁴

תנאים גרועים אלה היו תולדה של הנסיבות בגרמניה הכבושה, שבה, גם לאחר שנסתיים השלב הראשון של הרפאטריאציה, עד יולי 1945, נותרו עוד למעלה מ-2 מיליון עקורים. בסוף ספטמבר 1945 עדיין היו באיזור הכיבוש הבריטי בגרמניה כ-650,000 עקורים, ובסוף דצמבר – כ-530,000, שסירבו מסיבות שונות לחזור לארצותיהם. ובינתיים הוטל על שלטונות הצבא להקים מחנות ומרכזי איסוף לעקורים של בעלות הברית (עליהם נמנו גם היהודים) לפי לאומים, אשר בהם ישוהו עד לחזרתם למולדתם, ולא לשכנם בקרב האוכלוסייה הגרמנית. אונרר”א – United Nations Relief and Rehabilitation Administration – שהוקמה בנובמבר 1943, היתה אמורה לדאוג לעקורים עד להשבתם לארצות מולדתם, ולא לטפל ביישובם מחדש.

מה שלא נלקח תחילה בחשבון היתה הבעיה של מאות אלפים שאינם בחזקת עקורים המיועדים לרפאטריאציה (על ידי אונרר”א), אך שגם אין בינתיים אפשרות להגירתם וליישובם מחדש. שלטונות הצבא של בנות הברית המערביות לא היו מוכנים לכפות רפאטריאציה, אך גם לא היו נכונים להסתכן בפירוק המחנות, בגלל התנאים הכלכליים, והחשש מערעור גמור של שלטון החוק בגרמניה עצמה, ושל אפשרות הפיקוח על תנועת ההגירה. ואילו הממשלות שמעבר לים, בעיקר ארצות-הברית ואנגליה, שאליהן נשאו רוב העקורים את עיניהם, סגרו את שערי ההגירה אליהן. על כן נתמשך המצב הארעי, שבו היו שלטונות הצבא אחראים למחנות העקורים, ורק בנובמבר 1945 נחתם הסכם בין אונרר”א לבין שלטונות הצבא הבריטי, לפיו הועברה האחריות למחנות לידי אונרר”א בהדרגה, ואונרר”א נועדה להיות כפופה לשלטונות הצבא כאחראים על אספקת הצרכים הבסיסיים למחנות.

הנטל הכלכלי של דאגה לעקורים, שהיה קשה ביותר בגרמניה שלאחר המלחמה, היה קשה במיוחד באיזור הבריטי. ראשית, משום דלותו של האיזור במקורות ייצור חקלאיים והרס התשתית התעשייתית שלו, שתפוקתה הירודה

14. מכתב מאת קודיש אל חברים, 17.5.1945, ארכיון יד ושם (להלן: יד ושם), 0-37/19/1; תזכירים של אדלר-רוהל, 11.6.1945, אצ”מ A140/154; 28.6.1945, אצ”מ, A140/272; 23.7.1945, אצ”מ A140/650; ידיעות יט”א על ברגן-בלזן, 16.9.1945, יד ושם, 0-37/19/1; אוסף קטעי עיתונות בריטית, 2.10.1945, 3.10.45, שם; דו”ח איסטרמן וסילברמן לקונגרס היהודי העולמי, במכתב איסטרמן לתת-מזכיר החוץ הבריטי הנדרסו, 12.10.1945, Public Record Office (הלן: PRO), FO/1049/195.

לא יכלה לממן יבוא תוצרת חקלאית. ושנית, משום שהמשק הבריטי נפגע מאוד מן המלחמה, והיה נתון במשבר עמוק. עתה נאלץ משק מדולדל זה לממן רכישת מזון לאוכלוסייה הגרמנית שתחת שלטונו, ועל בעיה זו נוספה הדאגה למאות אלפי העקורים.¹⁵

על רקע זה לא ייפלא, שהבריטים, יותר מהאמריקאים, פעלו תחת לחצים קשים ביותר, ושאפו לחסל את בעיית העקורים המעיקה בדרך "הלחץ הפיסי המתון", מעבר לכפיית השהות במחנות. מה גם שמרבית העקורים העדיפו את השהייה המוגנת במחנה על פני ה"חופש" להשתלב בסביבה הגרמנית העוינת והמפחידה, ובמשק הגרמני הממוטט. על ידי קשיחות מסוימת בתנאי החיים במחנות רצו הבריטים להמריץ את המהססים והמשתהים במחנות להעדיף מרצונם את השיבה למולדתם.

התנאים שבהם מצאו את עצמם הניצולים היהודים – שהיוו אך חלק זעיר ביותר – 3% מכלל העקורים באיזור הכיבוש הבריטי (כאמור, מספרם נע והתייצב חודשים מספר לאחר השחרור ל-20,000) – לא היו אלא התנאים שבהם נמצאו שאר העקורים. אלא שליהודים הם גרמו סבל מיוחד, שכן הסיבה שהיו הקורבנות העיקריים של הנאצים, ובשעה שניצלו היה מצבם ירוד בהרבה מזה של העקורים האחרים. והנה, המדיניות הבריטית לא רק שלא תיקנה ושיפרה את המצב, אלא אף הוסיפה מכשולים בדרך לשיקום.

המדיניות הבריטית

המדיניות הבריטית כלפי היהודים באיזור הכיבוש אופיינה בעיקר בניסיון עיקש להתעלם מן היהודים כיהודים. התעלמות זו בולטת כבר בעדויות הראשונות ביותר של משחררי ברגן-בלזן הנדהמים והזועמים על פשעי הנאצים. ההתעלמות הטוטאלית של העדים הבריטים מכל רמיה לעניין זהותם היהודית של הקורבנות, או לפחות של חלק גדול מהם, היא מדהימה. כל העדויות הפומביות, ובכללן התיאורים המפורטים בעיתון הבריטי הרשמי באיזור הכיבוש, *British Zone Review*, ואפילו סרטי התעודה שצולמו מיד בימים הראשונים ולוו בדברי הסבר לצורכי הסברה לחיילים, מזה, וחינוך מחדש של הגרמנים מזה – שלא לדבר על מסמכים בריטיים פנימיים – מתעלמים לחלוטין מקיומם של אסירים יהודים, וממילא גם של קורבנות יהודים.¹⁶

15. אריה י' כוכבי, עקורים ופוליטיקה בינלאומית – בריטניה והעקורים היהודים לאחר מלחמת העולם השנייה, תל-אביב 1992 (להלן: כוכבי, עקורים ופוליטיקה בינלאומית), עמ' 15–20.

16. W.R.F. Collis, "Belsen Camp, a Preliminary Report", in *British Medical Journal*, 9.6.1945, יד ושם, 13.10.1945: 0–70/24 Supplement; G. Raperport, "Expedition to Belsen", in: *Middlesex Hospital Journal*, July 1945; PRO, FO/1030/381 החוץ הבריטי PRO, FO/1030/381; תערוכה מתמדת במוזיאון המלחמות הבריטי בלונדון, שנפתחה ביום 17.4.1991. וראה גם: ברידג'מן, סוף

לא היה זה מקרה. אומנם ברגן-בלזן היה עבור הבריטים סמל הרוע השטני של המשטר הנאצי, ואת התחושה הזו הם תרגמו הן לשפת התעמולה והן לפעולות הצלה ושיקום. אך הגורם הליברלי-הומאניטארי בעמדה הבריטית לא השתלב בהכרח עם אהדה ליהודים באשר הם יהודים. אדרבא, המגמה הבריטית, שניכרה כבר בזמן השחרור, נהפכה למדיניות מגובשת במשך החודשים הבאים, שלא להבחין ביהודים כיהודים, אלא לשייך אותם ללאומים השונים לפי השתייכותם האזרחית לפני המלחמה. ההבחנה היחידה שפעלו לפיה היתה בין מי שהשתייך ללאום הגרמני או לבני בריתו ומשתפי הפעולה, לבין מי שהיו קורבנות המשטר הנאצי או השתייכו לבני הברית של בעלות הברית. בהתאם לכך נעשה ניסיון לכפות על היהודים רפאטריאציה לפי שייכותם האזרחית-לאומית, שיכונם במחנה המשופץ נעשה לפי נתינותם הלאומית, והבריטים סירבו לכל ניסיון להפריד בין יהודים לאחרים בתוך המחנות. היהודים אולצו לגור באותם הבלוקים עם בני הלאום ההונגרי או הפולני, הכל לפי נתינותם הפורמלית. רבים מן הלא-יהודים היו משתפי פעולה עם הנאצים, שפחדו לחזור למולדתם או אף ברחו ממנה מפחד העונש. העובדה שהיהודים, הקורבנות העיקריים של רדיפות הנאצים, נאלצו לגור יחד עם אלה שהיו רודפיהם, היתה בלתי נסבלת, מה גם שתקריות אנטישמיות לא חסרו גם עתה.¹⁷

וכמו שמנעו הבריטים הבחנה בין עקורים יהודים לעקורים אחרים, כן נהגו ביהודים הגרמנים שבערים כגרמנים, אלא אם כן היו ניצולי מחנות ריכוז, שנחשבו לנרדפי הנאצים. מי שניצל על ידי הסתתרות, מחתרת או בריחה, לא נחשב ל”קורבן”.¹⁸ הבריטים התעלמו מצרכיהם המיוחדים של היהודים הגרמנים הן במוכן החומרי והן בצורך שלהם להיחשב יחד עם העקורים היהודים לבני אותו העם.

האינטגרציה המלאכותית מנעה כל סיוע חומרי וסוציאלי המיועד ליהודים כנבדל, ולוותרת גם בסירוב לכל אפליה בין יהודים לאחרים, ובכלל זה אפליה לטובה של מי שסבלו יותר מאחרים תחת השלטון הנאצי, במחנות הריכוז והמוות. כלומר, למעשה נמנעה פעולה לשיפור מיוחד של מצבם הגופני של היהודים. יתר על כן, בכך היקשו הבריטים, גם באופן פסיבי וגם על ידי תקנות ואיסורים מיוחדים, על כל התארגנות יהודית ספציפית.

בתקופה הראשונה לא היה הבדל, מבחינת מדיניות זו, בין הבריטים לאמריקאים. ואולם, בעוד שהאמריקאים הנהיגו סגראציה ורפורמות מרחיקות לכת, בעקבות המלצותיו של ארל ג' הריסון (Earl G. Harrison), שליחו המיוחד של הנשיא טרומן, באוגוסט 1945, דבקו הבריטים בעקשנות במדיניות

השוואה, עמד על התופעה, אם כי לא פירש אותה. היוצא מכלל זה הוא תיאורו של סינגטון, קצין התעמולה הבריטי ממשחרי המחנה, ראה: סינגטון, בלזן במערומי.

17. תזכיר ש' אדלר-רודל, 11.6.45, אצ"מ A.140/154.

18. Ursula Buettner, *Not nach der Befreiung – die Situation der deutschen Juden in der britischen Besatzungszone 1945–1948*, Hamburg 1986.

האינטגרציה על כל המשתמע ממנה. הם החלו להרפות ולוותר רק בשלהי 1945, וגם אז נמשך תהליך הרפורמות חודשים ארוכים.¹⁹ נימוקיהם הרשמיים של הבריטים היו, שאין הם רוצים להמשיך את מעשה האפליה והחציצה הגזעית הנאצית, ואף אין הם רוצים להפלות לטובה את היהודים, מחשש לתגובה אנטישמית של אוכלוסיית העקורים האחרים. מה הסתתר מאחורי הנמקה מוסרית-לכאורה זו, שקשה להתעלם מאטימותה האנושית למעשה? יש מי שמייחסים את המדיניות הבריטית לגורם אחד ויחיד – האינטרסים המנדטוריים הבריטיים בארץ-ישראל: החשש הבריטי מפני התארגנות יהודית ציונית, ומפני הלחץ – באמצעות האמריקאים – לפתוח את שערי ארץ-ישראל לעלייה, שהיה מתלווה להתארגנות כזו.²⁰ אכן, אין ספק שהיה זה גורם כבד משקל, והוא גם בא לידי ביטוי מפורש בדיונים הפנימיים. ואולם קשה ליחס לגורם זה בלבד את הסירוב הבריטי המקיף והממושך להתייחס ליהודים כיהודים. יתר על כן, המדיניות הקשוחה לא היתה זווקא נחלתם של דרגי השלטון הגבוהים בלונדון, שקראו את המפה כולה, ושיקוליהם האסטרטגיים כרכו את כל חזיתות המדיניות הבריטית. אדרבא, דווקא גורמים מקומיים בשלטונות הבריטיים בגרמניה הם שעמדו על עקרונות האינטגרציה. קשה גם להניח שהבריטים האמינו, כי קשיחות במדיניותם כלפי היהודים באזורם תמנע לחצים על שלטונות המנדט בארץ-ישראל. שהרי רובו המכריע של הלחץ הפוטנציאלי התרכז באיזור הכיבוש האמריקאי.

ואכן, פעלו כאן גורמים נוספים. האחד – קשייו המרובים של שלטון הכיבוש, ורצונם של הבריטים שמעורבותם תהיה מינימלית, תוך חיסול מהיר ככל האפשר של בעיותיו המיוחדות. השני – חששה של ממשלת בריטניה מהגירת פליטים מאירופה, שתטיל נטל נוסף על הכלכלה הקורסת (בניגוד לעניינם בהגירתו של כוח עבודה שימלא את מקום המגויסים הרבים בשיקום המשק).²¹

19. P. Nason on Jews in Germany, 25.7.1945, PRO, FO/1049/81; Chief of Staff Control Commission for Germany – British Element CCG (BE) to Lord Reading, 26.7.1945, PRO, FO/1030/300; Chief of Staff, (CCG (BE)) to the War Office, August 1945, PRO, FO/1049/81; Bovenschen to Lt. Gen. Sir Brian Robertson, 20.8.1945, PRO, FO/1049/81; Robertson to Sir Eric B.B. Speed (Permanent Under Secretary of State for War), 6.10.1945, PRO, FO/1049/81; from the Foreign Office to T.J. Kash (The War Office), 24.10.1945, PRO, FO/1049/195; Directions by HQ PW & DP Division CCG (BE), 19.11.1945, PRO, FO/1049/81.

כן ראה מכתבה של סאדי רורקה מספטמבר 1945, ארכיון ספריית וינר בלונדון (להלן: ארכיון וינר), אוסף הנריקס/דו"חות בלון. אשר למדיניות האמריקאית בכלל, ולדו"ח הריסון והשפעתו בפרט – ראה:

Leonard Dinnerstein, *America and the Survivors of the Holocaust*, New York 1982

20. כוכבי, עקורים ופוליטיקה בינלאומית, עמ' 21–41.

21. Louise London, "British Attitudes Towards Jews in the Post War Period" כתבי-יד מצוטט אצל: Tony Kushner, "The Impact of the Holocaust on British

צירופם של שיקולים אלה הביא למגמה לפתור את הבעיה היהודית על ידי שילוב ויישוב מהיר באירופה בכלל, ובגרמניה בפרט. כל התארגנות מיוחדת של היהודים כיהודים, וכל טיפול ייחודי בהם כיהודים, עמד בדרכה של מגמה זו.²² אך מעבר לכל אלה, ודווקא נוכח הנימוקים הרשמיים האנטי־גזעניים שבהם נקטו הבריטים, קשה להתעלם מן ההמשכיות במדיניות הבריטית כלפי היהודים הנרדפים, עוד מהתקופה שלפני המלחמה ובמלחמה עצמה. למרות שמבחינה הומאניטרית פעלה אנגליה יחסית יותר ממדינות רבות, הרי היתה נגועה גם באנטישמיות לאטנטית יותר או פחות. ההתעלמות המוחלטת, המוגזמת כל כך, מן היהודים כיהודים, מן הסבל היהודי הייחודי, היא פן מעודן ומתוחכם של אנטישמיות זו, יהיו הסבריה אשר יהיו, והיא שהינחתה את המדיניות הבריטית בכל המהלכים הרלוואנטיים ליהודים – הן במדיניות המלחמתית, והן במדיניות ההגירה לבריטניה – החל משנות ה־30.²³ המדיניות ביחס לעקורים היהודים היתה רק עוד פן או שלב במדיניות זו.

תוצאותיה של המדיניות הבריטית היו הפוכות מאלה שהתכוונו להן מחולליה, שכן היא שימשה כדלק מניע לגלגלי ההתארגנות היהודית, לעיצובה ולהשתל־ביתה הנמרצת בחזית הציונית.

השליחים היהודים

אחת התוצאות הנלוות למדיניות הבריטית היתה היעדרם הממושך של שליחים יהודים מאורגנים לפעולה ייחודית בקרב הניצולים היהודים. אין לשער את אכזבת הניצולים, משנתכרר להם כי כל מציליהם אינם יהודים, שכמעט אף יהודי לא הגיע אל מחנה האימה, גם לא לאחר שחרורו. התחושה שהיתה להם, והמלווה אותם עד היום, היא שהאשם העיקרי בהיעדר זה נעוץ באטימותם של המוסדות והארגונים היהודיים. אכן, בוודאי שחסרה למי שחי ופעל ”בחוץ“ הבנה אמיתית לצורך האדיר של הניצולים בסיוע נפשי של אחים, בקשר אל העולם היהודי שבחוץ, זה שבו תלו את שארית תקוותם שהחזיקה אותם בחיים. מי שלא חזה בעיניו את זוועות ברגן־בלזן כמו שחזו המשחררים, לא הבין את

Society and Culture”, *Contemporary Record*, Vol. 5, No. 2 (1991), pp. 349–375 (להלן: קושנר, השפעת השואה).

22. ראה לעיל המקורות הבריטיים הנזכרים בהערה 19, וכן:

Notes on letter from Lord Reading, August 1945, PRO, FO/1049/195; Chief of Staff CCG (BE) to Under Secretary of State for War, 18.8.1945, PRO, FO/1030/300; Idem to Directorate of Civil Affairs, The War Office, 6.9.1945, PRO, FO/1049/81.

23. ראה קושנר, השפעת השואה; *The Persistence of Prejudice: Antisemitism in Britain during the Second World War*, Manchester 1989; Bernard Wasserstein, *Britain and the Jews of Europe 1939–1945*, Oxford 1979; Louise London, “The British Government and Jewish Refugees, 1933–1945”, *Pattern of Prejudice* (Winter 1989).

מידת הדחיפות שבמשלוח עזרה. הצורך של הניצולים לפגוש דווקא באחייהם היהודים היה הרבה מעבר לצורך הפיזי בעזרה, והניגוד בין משאלה גדולה זו לבין התבוששותם של הארגונים היהודיים להגיב היה חריף במיוחד, והותיר צלקות בלב השורדים.²⁴

אך היו אלה בראש ובראשונה אילוצים חיצוניים – קרי, מדיניות הכיבוש בכלל, וזו הבריטית בפרט – שעיצבו את בואם של שליחים יהודים. ראשית, הממשלה הבריטית היקשתה על בואם של שליחים המיועדים לטיפול ביהודים בלבד. היא טענה שתקדם בברכה כל עובד סעד, כתנאי שיהיה עובד במדי, כפוף לשלטונות הצבא ולצלב האדום, ויירתם לעבודה הסוציאלית הכללית. שנית, גם לאחר שהצליח ארגון הסעד של יהודי בריטניה, Jewish Committee for Relief Abroad - JCRA, להשיג את האישורים לשליחתם של פעילים בתנאים האמורים, מנעה הממשלה הבריטית ממי שאינם אזרחים בריטיים, או לפחות נתינים של בעלות הברית, לצאת לגרמניה, ובכך הקטינה עד מאוד את מאגר המתנדבים היהודים, שרבים מאוד ביניהם היו בעצמם פליטים ומהגרים מגרמניה מן הימים שלפני המלחמה. שלישית, גם כאשר הגיעו, במגבלות הנתונות, עובדי סעד יהודים לאיזור הבריטי, צומצמה מאוד אפשרות הפעולה שלהם, בגלל היעדר הסגרגאציה, שהיתה חיונית לכל פעולה יהודית נבדלת.²⁵ יתר על כן, במשך תקופה ארוכה מנעו הבריטים מכל נציג של ארגון יהודי להיכנס לביקור בגרמניה, שמא יתפרש הדבר כהתערבות של שדולה יהודית מוכרת בעיצוב המדיניות הבריטית, וממילא יגביר את כוח המיקוח הפוליטי של הציונים. אכן, בנושא זה רב היה משקלו של החשש הבריטי בחזית המדיניות הארצישראלית. בריטניה גם סירבה למינויים של יועצים מיוחדים לעניינים יהודיים. רק לאחר שבעקבות דו"ח האריסון נקטו האמריקאים שורה של הקלות, ואף התירו מינוי יועץ מיוחד לעניינים יהודיים, החלו הבריטים להסס במה שנוגע למדיניותם. אך נדרשו עוד חודשים, ופעולות לחץ רבות וממושכות מצד ארגונים יהודיים, עד שנעתרו לבסוף למינוי קצין קישור, במקביל לנכונותם לסגרגאציה. וחלפו עוד חודשים נוספים עד שנכונות זו תורגמה להיתר מעשי,

24. תזכיר אדלר-רודולף, 11.6.1945, אצ"מ, A140/154; תזכיר על היהודים בגרמניה, 28.6.1945, אצ"מ A140/272; ראיון עם הרב צבי עזריה (הלפגוט), 5.3.1964 (להלן: ראיון עזריה); ראיון רוזנפוט; ראיון עם הרב יצחק לוי, מרץ 1991 (להלן: ראיון לוי), המדור לתיעוד בעל-פה; הרדמן, הניצולים; מכתב הרב יצחק לוי, ג'ואיש כרוניקל, 4.5.1945; מכתב הרב לסלי הרדמן, ג'ואיש כרוניקל, 8.6.1945; מכתב קודיש, 16.5.1945, יד ושם, 0-37/19/1; מכתבו של קפטן דויטש, 19.6.1945, מצוטט במכתבו של קנופפלאמאכר אל ביילין, 2.7.1945, אצ"מ, S25/5233.
25. דו"ח על בלזן מאת סאדי רורקה, ספטמבר 1945, ארכיון וינר, אוסף הנריקס/דו"חות בלזן; ראיונות עם אשר לויא קמפה, 13.8.1992 (להלן: ראיון קמפה), עם אריה הנדלר, 20.4.1993 (להלן: ראיון הנדלר), עם חנה לנדאו, 4.5.1993 (להלן: ראיון לנדאו), המדור לתיעוד בעל-פה.

26. יוועץ מיוחד לעניינים יהודיים באיזור הבריטי נכנס לתפקידו רק באביב 1946. כך קרה, ששליחי הסעד היהודים הראשונים מטעם ארגוני יהדות בריטניה, שיצאו לדרכם עוד לפני תום המלחמה, בראשית אפריל 1945, הורשו להיכנס לגרמניה רק בסוף יוני 1945, ולברגן-בלזן הגיעו רק באוגוסט 1945. בערך באותו הזמן, יולי 1945, הורשו סוף־סוף גם שליחי הג'וינט להיכנס לגרמניה, ובאותו הזמן הגיעו גם חיילי הבריגדה היהודית לאיזור הבריטי בגרמניה. ובכן, כ-3-4 חודשים חלפו מיום השחרור ועד בואם של שליחים יהודים מאורגנים.²⁷ אומנם עובדה זו לא מנעה כליל מיהודים להגיע לאיזור בכלל, ולברגן-בלזן בפרט, מיד עם השחרור, והכוונה ליהודים במדי הצבא הבריטי. ביניהם היו בעלי דרגות, רופאים ורבנים צבאיים. אלה האחרונים יכלו לפעול בקרב היהודים הניצולים, משום שהיו בכחינת יוצא מן הכלל המאשר את הכלל הבריטי, לא להתייחס ליהודים כלאום נפרד, אלא רק כבני דת נבדלת. להם התירו השלטונות הצבאיים לחרוג מתפקידם הרשמי לספק שירותי דת לחיילים יהודים, ולפעול בקרב הניצולים ככוהני דת. בכך איפשרו להם למעשה למלא

26. Sir F.C. Bovenschen (Permanent Under Secretary of State for War) to Lt. General A.E. Grasett (Assistant Chief of Staff), 19.5.1945, and Grasett to Bovenschen, 24.5.1945, PRO, FO/1049/81; Grasett to Bovenschen, 26.6.1945, PRO, FO/1052/281; A.V. Anderson (Director of Civil Affairs, The War Office) to Control Headquarters CCG (BE), 21.7.1945, PRO, FO/1049/195; General Anderson to Major General S.W. Kirby, HQ CCG (BE), 28.7.1945, PRO, FO/1052/281; Chief of Staff CCG (BE) to War Office, August 1945, PRO, FO/1049/81; Kirby to Anderson, 18.8.1945, PRO, FO/1030/300; Bovenschen to Lt. Gen. Sir Brain Robertson, 20.8.1945, PRO, FO/1049/81; from the Foreign Office to T.J. Kash (The War Office), 24.10.1945, PRO, FO/1049/195; Lt. Col. Sir Brain H. Robertson (CCG, Berlin) to Sir Arthur Street, War Office, 7.5.1946, PRO, FO/945/384.

כן ראה: רישום של ראיון של פרופ' זליג ברודצקי (Brodetsky) ושל אלכסנדר ברוטמן (Brotman) בעקבות תזכירם בעניין היתר לנציגים יהודים להיכנס לאיזור הכיבוש:

Note on interview with Lord Dunglass, Under Secretary of State for Foreign Affairs; General Anderson, Director of Civil Affairs Division, War Office; Mr. Paul Mason, Refugee Department, War Office, 25.7.1945, The Board of Deputies Archives (BOD), C11/13/16/3; Central British Fund (CBF), Annual Report 1947, pp. 2-9.

27. על שליחי ה"רליף" הראשונים ראה: ג'ואיש כרוניקל, 27.4.1945, עמ' 5; דו"חות מאת שלום מרקוביץ, 1.6.1945 ו-7.7.1945, מאת סאדי רורקה, אוגוסט וספטמבר 1945, ארכיון וינר, אוסף הנריקס/תיקי מרקוביץ, דיפהולץ, בלזן;

CBF, Annual Report 1945, pp. 7-8; Norman Bentwich, *They Found Refuge – An Account of British Jewry's Work for Victims of Nazi Germany*, London 1956, pp. 138-140;

ראיונות עם שלום מעגן־מרקוביץ, 27.5.1992 (להלן: ראיון מעגן־מרקוביץ), עם ברטה ויעקב ויינגרין, 15.3.1993 (להלן: ראיון ויינגרין), המדור לתיעוד בעל־פה: אונדזער שטימע, מס' 1, 12.7.1945, על בואם של נציגי הג'וינט וחיילי הבריגדה הראשונים.

תפקיד של עובדי רווחה לניצולים בני עמם על חשבון שירותם הצבאי. בין הרבנים הללו יש לציין בפרט את הרב יצחק לוי (Isaac Levy) מלונדון והרב לסלי הרדמן (Leslie Hardman) מלידס. אליהם הצטרפו גם הרב גולדפינגר (Goldfinger) (בן-ישיעה) שהיה בצבא הצרפתי, הרב ריצ'רדס (Richards), וכן הרב הרמן צבי הלפגוט (Helfgott) – עזריה, קצין הצבא היוגוסלובי שהגיע לברגן-בלזן כשבועיים לאחר השחרור.²⁸

בתקופת השחרור הראשונה מילאו הרבנים חלל מסוים בכל הנוגע לטיפול ביהודים, אך פעולתם זו נשתלבה במבצע ההצלה הראשוני בעיקר. זו כללה הבאה לקבורה בקבר ישראל, שהיתה כרוכה בקשיים רבים בשבועות הראשונים, תוך ניסיון עיקש להתחיל ברישום הנפטרים כבר בימי הקבורות ההמוניות. קבורת יחיד לא נתאפשרה אלא עם חלוף תקופת המוות ההמוני, למגינת לבם של חברי הנפטרים וקרוביהם המעטים. בד בבד התאמצו הרבנים למצוא קרובי משפחה של הניצולים, במחנה ומחוצה לו. הדחף למצוא קרובים היה ניסיון להיאחזות מחודשת בחיים, ולא נתן מנוח לניצולים, מרגע שהיו מסוגלים לעמוד על עובדת שחרורם. במקרים רבים נמצאו קרובים בתוך אותו המחנה, ולא אחת קרה שבני אותה משפחה היו בברגן-בלזן זמן רב מבלי שידעו זה על זה. אך היה גם צורך ביצירת קשרים חיצוניים למציאת קרובים במקומות אחרים. שירותי הדואר לא פעלו עדיין, ודואר ניתן היה להעביר רק דרך הצלב האדום או באמצעות אנשי צבא – למעשה באופן בלתי חוקי, כי שירותים אלה נשמרו לצרכים צבאיים בלבד. (שירותי דואר אזרחי החלו לפעול כראוי באיזור הבריטי הרבה יותר מאוחר). מעבירי הדואר העיקריים בשלב זה, וגם כותבי המכתבים במקרים רבים, היו הרבנים הצבאיים, שעברו במודע על החוק היבש כדי למלא צורך ראשוני זה.²⁹

עריכת הטקסים הדתיים היתה גם היא אמצעי למאבק ראשוני ביאוש ובאפאתיה שתקפו רבים מן הניצולים עם התעוררם מסף המוות אל הווה מרוקן ועתיד בלתי ידוע. ערבי שבת עם אכילה משותפת, עם תפילה משותפת ואפילו שירה בציבור (שנשמעה בשידור ה-BBC ב-27 במאי) יצרו אווירת צוותא שהיתה לה השפעה מנתקת מן האימה שעוד השתוללה מסביב.³⁰ ואולם, כאמור, פעולות חירום ראשוניות אלה של הרבנים הצבאיים היו כטיפה בים, והן לא מילאו את החלל הגדול בעבודת הסעד היהודית, ובוודאי שלא יכלו למלא את מקומה של התארגנות יהודית. זו, כפי שנראה, באה כיוזמה

28. מכתב הרב יצחק לוי לג'ואיש כרוניקל, 4.5.1945; ידיעות בעיתון *Yorkshire Post* מיום 16.6.1945 על הרב הרדמן שהגיע לחופשה מברגן-בלזן, יד ושם, 0-37/19/1; ראיון לוי; הרדמן, הניצולים; מכתבי הרב הרדמן אלי (ח"ל) אפריל-מאי 1993; צבי עזריה (הלפגוט), עדים אנחנו, תל-אביב 1970 (להלן: עזריה, עדים אנחנו); ראיונות עזריה ורוזנופט.

29. הרדמן, הניצולים; ראיון לוי; עזריה, עדים אנחנו.

30. לפי הודעת הג'ואיש כרוניקל, 4.5.1945, לקראת השידור, כלומר שהתוכנית הוקלטה כבר באפריל. ראה גם תיאוריו של עזריה, עדים אנחנו, ומכתבו של לוי בג'ואיש כרוניקל, 4.5.1945, שנכתב כבר בתאריך 26.4.1945.

עצמית של העקורים, והיא שתפעל בתגובה נמרצת על המכשלות שעמדו בדרך שיקומם של הניצולים היהודים.

ההתארגנות היהודית הספונטנית כמחנה ברגן-בלזן

כבר בימים הראשונים לשחרור המחנה הקימו הניצולים ועד בינלאומי בן 15 חברים, מהם 3 יהודים בלבד.³¹ לוועד זה היתה מטרה זמנית, שהרי אחרי ככלות הכל ציפו הניצולים כולם לחיסול מהיר של המחנות, לשיבה הביתה או להגירה. אך מן הרגע הראשון לא זה היה הפורום שבו מצאו היהודים העקורים את מקומם הפעיל. שלושת חברי הוועד הבינלאומי היו יהודים מצרפת, הולנד והונגריה, וכנראה מצאו דרכם חזרה למולדתם ברפאטריאציה הכללית. מכל מקום, ממש באותם הימים הראשונים, עוד בטרם ההעברה ממחנה המוות, החלו היהודים שבמחנה 2, אלה שמקורם באו והיו במצב גופני מעט טוב יותר מאסיריו הגוססים של מחנה 1, להתכנס יחד בשלושה בלוקים. ככל בלוק הוקם ועד. ב-25 באפריל נבחרה מכל שלושת הוועדים נציגות, על מנת לקשר בין היהודים לבין שלטונות הכיבוש. בהתאם למגמה זו העמידו תחילה בראש הנציגות יהודי הולנדי, אך הוא חזר במהרה להולנד ברפאטריאציה, וכן היה הדבר עם היהודי הצ'כי שהועמד במקומו. אז בחרו בראש ועד של אחד הבלוקים – יוסף (יוס'לה) רוזנזפט.³²

וכך תיאר את הדבר יוס'לה רוזנזפט עצמו, לאחר כעשרים שנה:

ב-16, או ב-17 או ב-18 באפריל התאספו האנשים [...] הרבה אנשים, והיו כמה מועמדים [...] במחנות העבודה היו יותר אפשרויות, וכאשר הגיעו אלינו, אל הקאצטניקים, אנשי בנדין שהכירו אותי היטב, והם היו חזקים מאתנו, הם הציעו אותי. ועוד נקודה קטנה שהיתה בימים ההם משמעותית מאד: את האוכל המשיך לחלק הבלוקאלטסטה [זקן הבלוק], כמו קודם, ואחד מהם – שלא היה צדיק אך גם לא חיה – אמר לו מישהו שלא יחלק כפי שהוא מחלק אלא שיבחש כדי שהמרק יהיה סמיך יותר, והמחלק הגיב בכך שהוא נתן לו מכה בכף, ואז לקחתי את כף המצקת מידו, שילחתי אותו לעמוד בשורה והחילותי לחלק בעצמי עד כמה שניתן שווה בשווה לכולם. וזה, יחד עם תמיכת אנשי בנדין היה מספיק כדי שיעשו אותי ליו"ר הוועד.³³

31. סינגטון, בלזן במערומיו, עמ' 76.

32. במאמר סקירה של רפאל אולבסקי, בעצמו חבר הוועד, באונדזער שטימע, מס' 2, 15.8.1945. על סקירתו זו הוא מסתמך גם בספרו: רפאל אולבסקי, הדמעה, תל-אביב תשמ"ג. היות שזה המקור הקרוב ביותר לתקופה, נראית לי גירסתו מהימנה יותר מזו שמסרו אנשים שונים שנים רבות לאחר מכן, כגון רוזנזפט עצמו, ספר בלזן, עמ' 33, או בראיון עמו ביולי 1964, וראה גם הציטוט להלן.

כך או אחרת, כשבועיים לאחר שחרור המחנה היה כבר ועד יהודי פעיל ומסודר, שפעל כ"וועד זמני"³⁴.

מה היה טיבה של התארגנות ראשונה זו – זאת ניתן לבחון על פי שני מדדים: האחד – אופיו של הציבור היהודי הפעיל שמקורו ובתוכו הוקם הוועד בברגן-בלזן המשתחררת, והשני – בירור מיהותם של חברי הוועד הראשון. אשר לציבור הניצולים – גרם המזל שכמחציתם הגיעו למחנה ימים ספורים קודם השחרור, ועל כן, למרות זוועת הקיום במחנה זה הם היו עדיין במצב גופני סביר יחסית. עמדנו גם על כך שבניגוד למצב בכללותו, היה בברגן-בלזן ציבור יהודי צעיר, שכלל בני נוער רבים. אלה היו מרוכזים, כאמור, בחלקו הפחות גרוע של המחנה. מה היה טיב גרעינו הפעיל של ציבור זה – על כך יש בידינו עדויות אחדות. וכך מתאר את הדברים הרב יצחק לוי, במכתב שנכתב 10 ימים לאחר השחרור:

ובתוככי האימה [...] וכי ניתן למצוא מלה אחרת [...] ממשכימים החיים, ורצון נחוש לחיים הצית אש חדשה בין הקרבנות הצעירים. השפה העברית נשמעת בתוך המחנה. נשמעים שירים עבריים. הציונים הצעירים מפולין, הונגריה וצ'כוסלובקיה נאבקו בעת סבלם כדי לשמור על שיווי משקלם, והם הצליחו. האם אוכל לשכוח אי פעם [...] את אותן פגישות בצריפים כאשר ישבנו יחדיו ושוחחנו ושרנו שירים עבריים? האם יאמין העולם שרוח כזו של נחישות וקשיחות אפשרית בכלל? לפני יומיים פגשתי קבוצה קטנה של ציונים צעירים מפולין. הם התגוררו באחד מן הבלוקים המזוהמים ביותר. ואולם על פינתם שלהם הם שמרו ללא רבב. לאחר סילוקם של אנשי הס"ס הם מצאו מיטות אחדות, ארונות ומפה ועוד צורכי קיום אחדים, והביאום אל פינתם. כאן אתה שומע את קולה של ארץ-ישראל, והכמיהה היא עצומה. הם מדברים עברית ודנים בעתידם בארץ-ישראל. הצטרפתי אליהם ערב אחד, ישבנו, שוחחנו ושרנו. הם בקשו לדעת חדשות מן הישוב, על התקדמותו, על השפעות המלחמה על הקיבוצים. הן, עד כמה הם כמהים לחירותם שלהם! שוחחנו עד שעת לילה מאוחרת ואז עמדנו ושרנו את התקווה "עוד לא אבדה תקוותנו". מילים אלה קבלו משמעות חדשה לגמרי בנסיבות אלה. וכי אוכל לשכוח את הפגישה שהתקיימה אתמול עם למעלה מאלפיים איש במחנה 2? עבורם היה זה ביקורו של היהודי הראשון מן העולם החיצון. במקרה ראיתי אחד מחבורתם מחכה ליד מחנה מס' 1. הוא בא על מנת לוודא שאמו ואחותו של אחד מחבריו חיות עדיין. תודה לאל, הן נמצאו והיה בידינו להביא דרישות שלום מחציה האחד של המשפחה לחציה השני. חמש שנים של

34. במכתב לוי לג'ואיש כרוניקל, שנכתב ביום 26.4.1945 (וראה ציטוטו להלן), מתוארת פעילותו של הוועד עוד לפני ההעברה למחנה הצבאי, שהחלה ב-24 באפריל ונסתיימה ב-19 במאי, וראה: לבסקי, למחרת. רוזנפוט נקב אף תאריך מוקדם יותר, ראה לעיל בציטוט. ספר הפרוטוקולים של הוועד המרכזי, יד ושם, 0-70/1, פותח בתאריך

היעדרות הפרידו ביניהם, וכעת הם כולם בבלון. על זרועו השמאלית היה סרט כחול-לבן ועליו המלים ”סגן הבלוק“. לחברו היה סמל דומה ועליו המלה ”מטבח“. מהם שמעתי כי ישנם יהודים רבים במחנה השני, ובאמצעו-תם ארגנתי את הפגישה. זו היתה חווייה בלתי נשכחת. אנשים מיוסרים, זקנים וצעירים, התאספו בככר שבין הבלוקים, ואני עמדתי על שולחן ודברתי אליהם. הם חיכו בשקיקה לחדשות בדבר יום שחרורם, המועד שבו יוכלו לעזוב את המחנה. חי שמיים, הלואי שיכולתי לבשר להם דבר. מי יודע מתי יגיע היום? הנוער, כשלוש מאות צעירים, צעדו אל הפגישה במצעד מיוחד שערכו לכבודי. כל אחד מהם נשא מגן-דוד כחול-לבן על כובעו, והדגל הלאומי התנוסס בראש התהלוכה. וכי יכולתי לעמוד בפני הפיתוי לעמוד ולהצדיע בפני צבא צעיר זה של ניצולים מלאי עוז? נישאו נאומים בעברית וביידיש. זו היתה הפעם הראשונה שפגשתי את שארית יהודי פולין בגרמניה. העברית נשמעה בכל מקום. הוועד שמינה את עצמו, שהורכב ממנהלי בלוקים, קרא לי להתייעצות. דלת חדרו של הוועד נשאה שלט עברי

[...]³⁵

רשמים דומים, המדגישים את הרוח הציונית הנמרצת ששררה בין הניצולים היהודים בבלון עולים גם ממכתביהם של איש השומר הצעיר, דוד קודיש, ושל קפטן דויטש מנתניה, ששירתו בצבא הבריטי בגרמניה:

אני נמצא כרגע בקרבת צלה, מצפון מזרח להנובר. כאן נמצאים כאלף ומאה יהודים פולנים שהובאו הנה מבלון וממחנות אחרים, מתוך מגמה להחזיר אותם לפולין. אינני חושב שאני צריך לומר לכם שעבור כולם ישנה רק ארץ אחת שאליה הם מוכנים ללכת, וזוהי ארץ ישראל. והם אינם רק אומרים שאינם רוצים לחזור, אלא הם מסרבים בפועל [...] אינני חושב שיש בהם אף אחד שלא אבד את רוב בני משפחתו, ורובם שרדו יחידים ממשפחתם [...]. השרידים הם זקנים טרם זמנם, וביניהם חלוצים אחדים מן ”השומר“ ו”גורדוניה“ [...] אלו ראייתם באיזו שמחה הם התנפלו על דף הנייר שעליו היו מודפסות המלים העבריות הראשונות שהם ראו מזה שנים רבות, כיצד הם שרו את השירים האידיים והעבריים שאותם נהגו לשיר בטיולים, וכיצד שרו את שירי ביאליק שהיו כעת כה קרובים לליבם. כשאני הולך אליהם, הם מייד מתקבצים ומברכים אותי ב”שלום עליכם“, לראות את החייל היהודי, והחלוצים שביניהם בוחנים את כפות ידי אם הבאתי איזה גליון של ”משמר“ או ”דבר“ – מה שלא יהיה, אך שיהיה בעברית, שיהיה מן הארץ, וכמה מוסתכל אני מרגיש ברצותי לעשות יותר מן המזער שאני מסוגל לעשות.³⁶

35. מכתב לוי, 26.4.1945, אצ”מ S25/5233 (התרגום מאנגלית על ידי ח”ל). מחנה 1 היה החלק הגרוע ביותר במחנה הריכוז. במחנה 2 נמצאו ניצולים במצב יחסי טוב יותר – ראה: לבסקי, למחרת.

36. מכתב קודיש לחברים, 16.5.1945, יד ושם, 0-37/19/1. (תורגם מאנגלית על ידי ח”ל).

במשך השנתיים האחרונות לא דברתי כל כך הרבה עברית כמו שדברתי בשבועיים האחרונים.³⁷

על פי תיאורים אלה מצטיירת קבוצת הניצולים הצעירה והדינמית כקבוצה חדורה ברוח ציונית. קרוב לוודאי שאת האווירה הזו טיפחו והזינו בעיקר אותם צעירים, שבעבר הרחוק, בעירות פולין וליטא, היו פעילים בתנועה הציונית, חברים בתנועות נוער ציוניות, ואולי כבר גם בהכשרות שהתכוננו לעלייה לארץ. עובדה היא, שהצעירים שבהם מדובר ידעו עברית ושירים עבריים מילדותם. השפעתם של צעירים אלה על האווירה הכללית היתה חזקה במיוחד בשל כמה גורמים. ראשית, שיעורם היחסי בכלל אוכלוסיית הניצולים היה גדול, כפי שכבר ציינו. שנית, מעבר להשפעתם המספרית עמדו להם חוסנם הגופני והנפשי, אותו חוסן שבזכותו שרדו. אלה היו מסוגלים ליטול לידיהם – אף נטלו בפועל – את הארגון וההנהגה בקרב השרידים חסרי האונים, שטרם התאוששו. יתר על כן, לצעירים חדורי להט ציוני אלה היה מה להציע. הם יכלו להצביע על איזו מטרה מעוררת תקווה. אמונתם והתלהבותם נפלו על קרקע פורייה אצל מרבית הניצולים: ניסיונם המר, הלקח שקשר בין גורלם האינדיווידואלי וגורל עמם, והחלטתם הספונטנית שלא לשוב עוד אל בית הקברות של עמם ומשפחתם. גם אם לא היו מסוגלים להחליט עוד, בטרם אספו את השברים, על דרכם לעתיד, הנה כאן הוצע להם מעין מצפן – רעיון, מסגרת, מטרה ודרך, שניתן להתקבץ לאורם ולשוב אל החיים.

נפנה עתה לשרטוט טיבם ואישיותם של חברי הוועד הזמני.

בהרכבו של הוועד, שזמניותו נתארכה עד לכינוסו של הקונגרס הראשון של העקורים בספטמבר 1945, חלו שינויים שונים, אם על ידי הצטרפות חברים ואם על ידי עזיבתם. רשימת חבריו גם אינה זהה במקורות השונים,³⁸ ונעסוק כאן רק בבולטים שבהם.

כאמור, נבחר יוסף רוזנזפט ליושב-ראש הוועד. רוזנזפט (Rosensaft) –

37. ציטוט ממכתבו של דויטש, 19.6.1945, בתוך מכתבו של קונופפלמאכר אל ביילין, 2.7.1945, אצ"מ, S25/5233. (תורגם מאנגלית על ידי – ח"ל).

38. לפי רשימתו של אולבסקי, באונדזער שטימע, מס' 2, מיום 15.8.1945, וזו שבספר: אולבסקי, הדמעה, הוא כלל את האישים הבאים: יוסף רוזנזפט מבנדין, פולין, בראש הנציגות; עוד מבנדין; מוטל שפיגלר ופליכס בלייד; האחים רפאל אולבסקי והרב ישראל משה אולבסקי, אהרן יוסף רוסאק, ברל לאופר ויצחק אייזנברג – כולם מפולין; נפתלי רוזנברג ואנזשי אלטער מהונגריה. ואילו לפי הרשימה בספר בלזן נעלמים שמותיהם של רוסאק, י"מ אולבסקי, רוזנברג, אלטער, שפיגלר ובלייך, ונוספו השמות של ד"ר טיבור הירש, ד"ר הלינה גזיזש, ד"ר א' קליין, ד"ר הדסה בימקו, פאול טרפמן וד"ר צבי הלפגוט. בפרוטוקול הקונגרס בספטמבר 1945 – יידישע העפטילינגס-קאנגרעס אין בערגן-בעלזן, 25–27 ספטעמבער 1945 (להלן: פרוטוקול קונגרס ספטמבר) לא מופיעים שמות חברי הוועד הזמני, אך בדיווחים של פעולות שונות, כגון כינוסי חודש יולי שייזונו להלן, מופיעים שמות נוספים. בספר הפרוטוקולים, יד ושם, 0-70/1, נוכחים לפי הרשימות אנשים נוספים בשיבות הוועד, בהם נציגים ממחנות שונים, וכן נציגים של ארגוני הסעד.

נולד בבנדין שבפולין למשפחה יהודית מסורתית מחסידי גור, למד בחזר ובשטיבל, אך התפקד ונעשה לציוני פעיל, וחרב בפועלי ציון שמאל. כבר לפני המלחמה, ובימי הכיבוש הנאצי במיוחד, בלט כעסקן הדואג לצורכי הציבור. במאי 1943 נתפס עם משפחתו בגיטו בנדין, התגלגל ממחנה למחנה, שולח בטרנספורט לאושוויץ, והצליח לקפוץ מן הרכבת, להימלט ולהסתתר. באפריל 1944 נעצר שוב, שולח לאושוויץ, והוצב במחנה עבודה סמוך. גם מכאן הצליח להימלט, אך נתפס שוב, ולאחר תקופה של בידוד ועינויים נשלח למחנה דורה (Dora), שעם יושביו הגיע לבלזן כשבוע לפני שחרור ברגן-בלזן. הוא היה איש נמוך קומה, נמרץ ותוסס, שניחן באנרגיה בלתי נדלית, בדביקות במטרה, בעקשנות ובעקביות, בכישרון לזהות את הבעיות וביכולת איתור ופתרון. הוא לא היה איש האינטליגנציה, אלא נציג טיפוסי של הציבור העממי היהודי-פולני, שבשפתם דיבר ולרוחם הבין. הוא ניחן בחוכמת חיים ובחוש צדק טבעי, היתה בו נדיבות ופתיחות ללא חשבון, היה עממי בהליכותיו ובעל חוש הומור. עם זאת, עמד על שלו בתקיפות והפעיל יד חזקה ומידה עצומה של סמכותיות. למרות שידע אך ורק את שפת היידיש, לא נרתע ממגע ומשא עם גנרלים, מדינאים ואנשי רוח, יהודים ואחרים. את כל פועלו ומהלכיו אפיינו הביטחון העצמי והספונטניות חסרת המעצורים, שבה אולי טמון סוד הקסם הכאריזמטי שהילך על רוב אלה שפעלו במחיצתו, למרות הביקורת שעוררה גישתו האוטוריטארית.

רוזנופט פגש את רגע השחרור בריא יותר מרוב רובם של חבריו, וגם ניסיונו הקודם ואופיו החזק סייעו בידו לראות נכוחה מיד עם השחרור היכן הן הבעיות העיקריות ומה ניתן לפעול מיד בהתחלה. הוא המשיך לעמוד בראש הוועד המרכזי של איזור הכיבוש הבריטי ושל ברגן-בלזן כמעט עד לפירוקו של המחנה בקיץ 1950. השתקעותו הזמנית בשווייץ, והגירתו לארצות-הברית ב-1957 כאיש עסקים עשיר, הולידו הרבה רינונים ועוררו עליו ביקורת קשה, בעיקר בישראל, למרות שהיה קשור לישראל בקשרי עסקים, ציבור ונדבנות. הוא נפטר בשנת 1975, הותיר חובות גדולים וסימני שאלה רבים ביחס לדרך מאז ברגן-בלזן, אך אלה לא פגמו בהערצתם של רוב עמיתיו ומקורביו מימי ברגן-בלזן, שנותרו ימי תהילה ללא עוררין.³⁹

ישראל משה אולבסקי (Olevsky - 1966-1916), יליד אושנצ'ין שבפולין,

39. ראיון עזריה: ראיונות עם נורברט וולהיים, יולי 1991 (להלן: ראיון וולהיים); ראיון עם יצחק קרבל, 10.2.1993 (להלן: ראיון קרבל), המדור לתייעוד בעל-פה; רשימתו של אריה אבנרי, "העסקים המסתוריים הובילו להפסד של מיליונים", ידיעות אחרונות, 29.1.1976; א"ש שטיין, דיוקנאות, תשכ"ו, אוסף קרסל, אוסקפורד (להלן: שטיין, דיוקנאות); מאמרי איסטרמן, וולהיים, בספר בלזן; מ' צאנין (עורך), כך זה קרה - דפי עדות של שארית הפליטה יוצאי ברגן-בלזן, תל-אביב תשמ"ו 1987 (להלן: צאנין, כך זה קרה), פתח דבר;

Lucy S. Dawidowicz, "Belsen Remembered", in: *The Jewish Presence*, New York 1976; Samuel J. Goldsmith, "Yossel Rosensaft", in: *20th Century Jews*, New York 1962.

היה רב אורתודוקסי ואיש אגודת ישראל בעירו, ונשאר אדוק מאוד בדתו גם לאחר שעבר את כל מוראות השואה במחנות. הוא השתחרר בברגן-בלזן, שם פגש באחיו הגדול רפאל, אך עבר מיד לעיר צלה, במרחק קילומטרים אחדים (לשם הועברו על ידי הבריטים כ-1,000 ממשוחררי ברגן-בלזן), ובה השתקע. הוא נבחר לעמוד בראש הקהילה החסידית שנוסדה שם על ידי העקורים מפולין, אותם ייצג בוועד הזמני ולאחר מכן בוועד המרכזי, והקדיש את פעילותו לענייני דת וחינוך. בצלה נשא לו אשה ניצולת שואה, לאחר שאשתו הראשונה נספתה, וב-1950 היגר לניו-יורק. עם זאת שמר על קשר הדוק עם ישראל ובה (בירושלים) אף נקבר.⁴⁰

רפאל גרשון אולבסקי (1914–1981), אחיו הגדול של ישראל-משה, יליד אושנצ'ין, מורה ועיתונאי, היה ציוני כללי ופעיל הקק"ל בעירו. לאחר שהתגלגל במחנות ריכוז שונים הגיע לברגן-בלזן, ולאחר שחרורו שם פגש כאמור באחיו, הניצול היחידי מכל בני משפחתו. הוא נבחר לראש ועד הבלוק, ונציגו בוועד הזמני. המשיך להיות פעיל, תחילה בנשיאות הוועד בצלה, אליה עבר זמנית, שם גם היה ממייסדיו ועורכיו של *אונדזער שטימע* (עיתונה הראשון של שארית הפליטה, שיידון להלן). הוא המשיך לפעול בוועד ברגן-בלזן ובוועד המרכזי, ניהל את מחלקת התרבות ואת הוועדה ההיסטורית של הוועד, והיה פעיל עלייה ב'. בברגן-בלזן נשא לאשה ניצולת שואה ושם נולדה בתו הבכירה. הוא עלה לארץ בשנת 1949 והיה ממייסדיו של ארגון שארית הפליטה מהאיזור הבריטי (ברגן-בלזן) בארץ, ועמד בראשו שנים רבות.⁴¹

ד"ר הדסה בימקו (Bimko) – רופאה בת סוסנוביץ, פולין, שקיבלה השכלתה בפאריס, אך היתה גם מעורה בתרבות העברית והיתה ציונית. היא התבלטה כבר בימי השחרור הראשונים בעבודתה הרפואית בראש רופאים אחרים מקרב הניצולים, שפעלו שכם אחד עם המשחררים הבריטיים. היא הצטיינה בהשכלתה הרחבה ובידיעת שפות, והיתה בין העדים המרכזיים כמשפט פושעי בלזן שנפתח בעיר לינבורג (Lüneburg) בספטמבר 1945. את פעילותה הציבורית בברגן-בלזן הקדישה לטיפול בילדים ולענייני בריאות. הדסה בימקו נישאה ליוסף ריוזנפט במחנה, ושם גם נולד בנם היחיד מנחם.⁴²

הרב ד"ר הרמן (צבי) הלפגוט (Helfgott) (עזריה), היה במלחמה קצין יוגוסלוי ונשבה בידי הגרמנים. הוא ברח מן השבי הגרמני, שוחרר על ידי הבריטים בקירבת צלה, והגיע לבלזן כ-30 באפריל 1945. תיכף להגיעו קיבל מעמד של רב צבאי בריטי, ונרתם לפעולות ההצלה והסיוע. זמן קצר לאחר מכן, כשמכל המדינות נשלחו קציני קשר לדאוג לרפאטריאציה, הסמיך אותו הוועד

40. אולבסקי, הדמעה: *Zvi Asaria (Helfgott), "Eine Chassidische Gemeinde in Celle (1945–1950)", Zur Geschichte der Juden in Celle – Festschrift zur Wiederherstellung der Synagoge*, Hrsg. von der Stadt Celle, 1974, pp. 103–107

41. אולבסקי, הדמעה, פתח דבר, וכן לקט מתוך הספר; לקט מתוך *אונדזער שטימע* ומתוך ספר בלזן.

42. ראיון וולחיה: שווייז דימנאות: הדסה בימקו בספר בלזן. עמ' 88–97.

האנטי־פאשיסטי היוגוסלוי בגרמניה להיות קצין הקשר היוגוסלוי. באותו הזמן בערך הצטרף גם לוועד היהודי הזמני.

הלפגוט היה מעין איש ביניים. הוא השתייך לשרידים, אך לא היה ניצול מחנות. הוא לא נמנה עם המשוחררים או השליחים החיצוניים, אך פעל כאחד מהם. הוא לא היה עקור מזרח־אירופי, אך גם לא היה מן היהודים הגרמנים שהשתקעו מחדש בגרמניה, ועם זאת היה בעל תרבות והשכלה גרמנית. כך נעשה לסמכות רבנית פנימית, שזכתה גם להכרה חיצונית, ועד מהרה הוכר כרב הראשי של האיזור הבריטי – עד לעלותו ארצה כקצין במדים, בימי מלחמת העצמאות. לימים שב לתקופת־מה לגרמניה, כדי לשמש ברבנות בעיר קלן. הוא חיבר ספרים רבים שעסקו בשחזור התקופה הזו, וגם בהיסטוריה של קהילות יהודיות בגרמניה.⁴³

נורברט וולהיים (Wollheim) נולד בכרלין בשנת 1913. אף שלא השתייך לארגון ציוני מובהק היה פעיל בתנועת נוער יהודית ונטה לפעילות יהודית ציבורית. היה פעיל בארגון הסעד היהודי תחת השלטון הנאצי לפני המלחמה, וטיפל באופן מיוחד בהוצאתם של ילדים ובני נוער מגרמניה לאנגליה. בזמן המלחמה נשלח על ידי הנאצים כעובד כפייה לאושוויץ–בירקנאו, ועבד במפעלי I.G. Farben. אשתו ובנו נספו באושוויץ. עם השחרור מצא את עצמו בליבק, ועד מהרה היה הרוח החיה בארגון הנקבצים היהודים שם סביב בית־הכנסת שנותר על תלו, והוכר שם כמנהיג. בשומעו על ארגון יהודי בברגן־בלזן הצליח להשיג הסעה צבאית (המחסור באמצעי תחבורה ותקשורת בכלל היה מן המאפיינים המובהקים של השנים לאחר המלחמה, ובפרט בחצי השנה הראשונה, והיה צורך בתושייה רבה ובקשרים נכונים על מנת להשיגם), מיהר להגיע לשם (בסוף יוני 1945), ועד מהרה צורף לפעולות הוועד, אף שהמשיך לשבת בליבק. שליטתו בגרמנית ובאנגלית היו נכס רב חשיבות לוועד, והוא היה יד ימינו של רוזנופט בכל הנוגע לקשרי החוץ שלו, וגם שימש כאיש קשר בין ברגן־בלזן לבין היהודים שמחוצה לו, עקורים כיהודי גרמניה. לאחר זמן, משהוקם הוועד המרכזי לכל יהודי האיזור הבריטי, שימש וולהיים כסגנו הקבוע של רוזנופט ויושב־ראש מחלקת הקהילות היהודיות. גם וולהיים הקים לעצמו משפחה חדשה, ובשנת 1951 היגר לניו־יורק, הקים משרד רואי חשבון ועסק בענייני ציבור יהודיים בכלל, ובהנצחת השואה ופעילות למען ישראל בפרט.⁴⁴

פאול פנחס טרפמן (Trepman – ? 1988) היה מורה, והשתייך למחנה הרוויזיוניסטי עוד בווארשה. לאחר שעבר את המלחמה במחתרת בפולין הגיע לברגן־בלזן, בה השתחרר ועבר זמנית לצלה, שם היה ממייסדיו ועורכיו של *אונזדער שטימע*, ומיזמיו ומוריו של בית־הספר שהוקם שם. גם הוא נמנה על הוועד המרכזי ועל הנהלת מחלקת התרבות שלו, ויחד עם זאת היה חבר מרכז

43. ראיון עזריה; עזריה, עדים אנחנו.

44. ראיון וולהיים; מכתב ליאונרד כהן מליבק, 2.7.1945, ארכיון וינר, אוסף הנריקס/דו"חות כהן; פרוטוקול ועידה שהתקיימה בבלזן ביום 16.7.1945, יד ושם, 0-70/25; פרוטוקול קונגרס ספטמבר.

בית"ר באיזור. אחר כך היגר לקנדה וניהל את הספרייה היהודית במונטריי-אול.⁴⁵

ברל (דוב, לימים ברנארד) לאופר (Laufer) מחשאנוב, היה לפני המלחמה חבר ומדריך בתנועת גורדוניה. הוא היה אסיר אושוויץ, ורוב משפחתו נספתה בשואה. מטבעו נטה לפעילות ציבורית, עמד בראש הוועד של משוחררי ברגן-בלזן שהגיעו לצלה, שימש כמזכיר הוועד המרכזי שנבחר בספטמבר 1945, והיה פעיל מרכזי בתנועת הנוער החלוצי המאוחד - נח"ם - שהוקמה בבלזן, עד להגירתו לקנדה. גם בקנדה המשיך לפעול להנצחת זכרם של הנספים ושל מחנה ברגן-בלזן.⁴⁶

דוד רוזנטל (Rosenthal), סופר יידי בן וארשה ומנאמני מפא"י, עבר גם הוא את מחנה אושוויץ. היה יחד עם טרפמן ואולבסקי ממיסדיו ועורכיו של *אונדזער שטימע*, וממנהלי מחלקת התרבות של הוועד המרכזי. הוא היגר לאמריקה וחי בפילדלפיה.⁴⁷

מבחינה ייצוגית היה הרכבו של הוועד רחב ורבגוני. היתה בו נציגות אותנטית עממית יחד עם ייצוג נכבד של בעלי השכלה, אנשי רוח ועט. כמו כן היה הוועד מעין תמונת ראי של כל הזרמים הציבוריים והפוליטיים, ובכלל זה כל קשת המפלגות הציוניות, היהדות הדתית-ליברלית וזו האורתודוקסית, יהודי גרמניה והיהודים העקורים ממזרח אירופה.

רוב הנבחרים היו פעילי ציבור משכבר, ורובם - במסגרות ציוניות, אך איש מהם לא השתייך בעבר למסגרות ההנהגה הקהילתית או התנועתית, לא בקהילה ולא בגיטו או במחנות הריכוז. רובם גם לא הכירו זה את זה קודם לכן.⁴⁸

ניתן אפוא לאפיין את התארגנות העקורים היהודים בברגן-בלזן כהתארגנות ספונטנית, שהולידה מנהיגות אותנטית בת הזמן והמצב הקונקרטי, ללא מורשת של מנהיגות קודמת, אך בעלת תשתית רוחנית ורעיונית שהיתה מעוגנת בתנועה הציונית. לא היו כאן מנהיגים בעלי עבר הראוי לציון מיוחד, אך גם לא היתה כאן מנהיגות המתהווה לאטה מכורח הנסיבות המתפתחות לאחר זמן, ומלחצם של גורמים חיצוניים. אלא היתה זו מנהיגות שצמחה על רקע אירועי הימים הראשונים בשחרור המחנה, ויוקרתם של חבריה ניוונה מפועלם ויוזמתם בימים ראשונים אלה.

45. צמריון, העיתונות של שארית הפליטה, עמ' 46-47: ראיון קרבל; ראיון וולהיים; *אונדזער שטימע*, מס' 1, 12.7.1945, עמ' 10.

46. לקט אוזכורים מתוך ספר בלזן: סרט וידיאו של "National Film Board of Canada", Memorandum, שהופק בשנת 1991 לרגל ביקור של קבוצת ניצולים בראשותו של ברנארד לאופר בברגן-בלזן; לקט מתוך *אונדזער שטימע*; ראיון וולהיים.

47. צמריון, העיתונות של שארית הפליטה, עמ' 46-54; לקט מתוך ספר בלזן; ראיון וולהיים.

48. עדות יחידה על קשרי היכרות ויוזמה קודמים היא לגבי רוזנטל ורפאל אולבסקי, שהיו יחד במחנה ריכוז ליד אושוויץ ותכננו פעולת הנצחה לאחר המלחמה - ראה רשימתו של ר' אולבסקי ב*אונדזער שטימע*, מס' 11, 12.7.1946; צמריון, העיתונות של שארית הפליטה, עמ' 54. כמו כן העידו אולבסקי וכן רוזנזפט על קבוצת יוצאי בנדין שהכירה את רוזנזפט ופעלה לבחירתו.

צמיחתה של מנהיגות ברגן-בלזון היתה על קרקע של ציבור ציוני פעיל, שקבע את הטון הציבורי כבר בימים הראשונים, והוא שהישרה מרוחו על הוועד מראשיתו. אך עד מהרה קיבלה ההתארגנות הלאומית הספונטנית חיזוק מגורמים חיצוניים – אכזבתם של הניצולים מאופיו של השחרור וממה שבא בעקבותיו.

מהתארגנות ציונית ספונטנית למאבק לאומי כולל

החירות שיש להם עתה היא מרה, בעקבות השחרור באה התפכחות מרה. הם חיים במה שהיה מחנה צבאי גרמני [...] המקום עדיין מזוהם [...] יש צפיפות איומה [...] השבוע נאמר להם [לאלה שהועברו מבלזון לצלה] שעליהם להחליט [...] אם להחזיק באזרחותם הפולנית ולחזור לפולין או לוותר על אזרחותם הפולנית ולהיות ל”חסרי אזרחות”. איש מהם אינו רוצה לחזור לפולין, ועם זאת אין הם רוצים להיות ל”חסרי אזרחות”, הם מפחדים ממצב זה של “חסרי אזרחות” [...] והנה אתמול הם אמרו לי שקצין פולני הודיע להם בברגן שאין הם חייבים לוותר על אזרחותם הפולנית אלא הם יכולים להצהיר שהם עדיין אזרחים פולנים, אך שהם רוצים ללכת לארץ-ישראל ולא לפולין. ואני סבור שזה מה שהם יעשו [...] אינני בטוח שזה אמנם אפשרי [...] אחדים מהם בוודאי יעדיפו לחזור לפולין מאשר להשאר במעמד של “חסרי אזרחות”, אך זאת בתנאי שהם יוכלו להיות בטוחים שיורשו להגר לארץ-ישראל.⁴⁹

ההתפתחויות המאכזבות של תקופת השחרור הראשונה הובילו את המהלך של הפיכתה של ההתארגנות הראשונה להתארגנות לאומית מאוחדת, והנהגה שנוסדה בימי השחרור בברגן-בלזון ביוזמה ספונטנית על בסיס ציוני, הפכה עד מהרה לגרעין שסביבו התגבשה הנהגה לאומית יהודית אחידה באיזור הכיבוש הבריטי, שהקיפה את כל היסודות היהודיים באיזור.

מיד עם כינונו החל הוועד ביוזמות ארגוניות לקידום האינטרסים היהודיים המידיים, שלא נמצא להם דובר ומגן אחר עד אז. אך היתה גם כוונה יומרנית יותר – הן לגבי היקף הארגון והן לגבי מטרותיו. ב־8 ביולי 1945 התכנסו בברגן-בלזון נציגים של 54 מחנות באיזור הבריטי והאמריקאי, יחד עם נציגי הג'וינט האמריקאי וארגון ה”רליף” הבריטי “כדי לדון בהווה ובעתיד של העם היהודי במחנות” (ההדגשה שלי – ח”ל). ועידה זו בחרה בוועדה מוסמכת ליצג את כל העקורים היהודים בגרמניה לפני השלטונות הצבאיים, בעלות הברית והאומות המאוחדות, ואל בחירתה נלוו שלוש החלטות: דרישה להתיר הגירה לפי בחירה לכל מי שמסרב לרפאטריאציה; נקיטת כל האמצעים הדרושים ליצירת מרכזי תרבות, חינוך והכשרה במחנות עד להגירה, והכרה

מצד השלטונות בניציגות היהודית המאוחדת, שפועלת בתיאום מלא עם יהדות אמריקה ובריטניה.

שמונה ימים לאחר מכן, ב־16 ביולי, התקיימה בבלון ועידה נוספת, הפעם של נציגי האיזור הבריטי בלבד, ובהם גם נציגי הקהילות. מטרתו של כינוס זה הייתה להתכונן, בהתאם להחלטות שנתקבלו שבוע קודם לכן, לכינוסו של קונגרס כללי בגרמניה. נראה שבשלב זה כבר הורחב הוועד הזמני הראשון של בלון לכלל ועד מרכזי לכל האיזור. מכל מקום, בחר הכינוס ועדה מכינה מייצגת להכנת הקונגרס, ונידונה גם שאלת ההתכוננות לקראת הקונגרס הציוני העתידי (הכוונה הייתה כנראה לכינוס הציוני שעמד להתכנס בלונדון, ולא לקונגרס הציוני ה־כ"ב, שעתידי היה להתכנס רק כעבור כשנה וחצי, בדצמבר 1946).⁵⁰

בשני הכינוסים הללו לא ניכרה מגמה ציונית באופן מיוחד. הכוונה הייתה להתארגן למאבק משותף במגבלות החמורות שהוטלו על ידי הבריטים, עד לפתרון בעיית העקורים היהודים. אולם נראה שהזמן שחלף בין ראשיתו של חודש יולי לבין כינוסו של הקונגרס בשלהי ספטמבר, פעל להגברתה ולחישולה של האווירה הציונית, הן מכוחם של גורמים חיוביים והן מכוחם של גורמים שליליים.

בין הגורמים החיוביים יש למנות קודם לכל את יוזמותיו של הוועד בתחומי החינוך והתרבות, שהיו חדורות רוח ציונית, והקרינו על האווירה הכללית. ביוני הוקמו בברגן-בלזון, וכן בעיר צ'לה, שגם בה היה ריכוז גבוה יחסית של ניצולים, גן ילדים ובית-ספר. מורה בית-הספר בצ'לה היה פאול טרפמן. גם בברגן-בלזון היו מורים מבין הניצולים. בשני המוסדות נקבעה תוכנית הוראה עברית, שכללה לימודי ארץ-ישראל בצד לימודים כלליים, הכל לפי יכולתם של המורים המלמדים, ובתנאים של מחסור מוחלט בספרי לימוד ובכלל עזרי הוראה אחרים.⁵¹

זמן קצר לאחר מכן, ב־12 ביולי, יצא לאור הגיליון הראשון של הביטאון היהודי שהיה כמעט הראשון בגרמניה שלאחר המלחמה – *אונדזער שטימע* ("קולנו").⁵² הייתה זו יוזמה של שלושה מפעילי הוועד הזמני, כולם ציונים,

50. פרוטוקולי הוועידות, יד ושם, 0-70/25. ראה גם פרוטוקולים של ישיבות הוועד, יד ושם, 0-70/1, מימם 1.7.1945, ו־22.7.1945, בהשתתפות נציגים של מחנות וערים באיזור הבריטי.

51. דו"חות של ג'ין לוורסון, 25.6.1945, ושל שלום מרקוביץ, 12.7.1945 על בית הספר בדיפהולץ, שהופעל על ידי העוברים מבלון לדיפהולץ, ארכיון וינר, אוסף הנריקס/דו"חות דיפהולץ, דו"חות מרקוביץ; *אונדזער שטימע*, מס' 1, 12.7.1945, עמ' 10; מ' לובלינר, "חנוך יהודי בבלון", *ספר בלון*, עמ' 139-140; עדנה אלעזרי, הגמנסיה העברית על-שם החטיבה היהודית הלוחמת בברגן בלון, דצמבר 1945 – מרץ 1947, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ט; *צענטראל קאמיטעט פון די באפרייטע יידן אין דער בריטישע זאנע, 1945-1947* (ללא מקום ושנת הוצאה).

52. קדם לו: תחיית המתים, שהחל להופיע בכוכנוואלד שבאיזור האמריקני ביום 14.5.1945. ראה: זאב מנקוביץ, "היווצרותה של שארית הפליטה – נובמבר 1944–יולי 1945", *קובץ יד ושם*, כ (תש"ן), עמ' 235-260 (להלן: מנקוביץ, היווצרותה של שארית הפליטה).

שמכות האילוצים הבריטיים עברו שלא מרצונם מברגן-בלזן לעיר הסמוכה צלה. השלושה – דוד רוזנטל, פאול טרפמן ורפאל אולבסקי – נשאו עמם את רעיון העיתון זמן רב. ומאחר שהבריטים הטילו איסור על כל פובליציסטיקה יהודית במחנות, היתה צלה למקום הוצאתו של העיתון. בשל המגבלות הבריטיות הנ"ל, וגם בשל המחסור החומרי, יצאו הגיליונות הראשונים בכתב-ידים של העורכים, הכפלתם נעשתה בהקטוגראף, ופער הזמן בין הגיליון הראשון לבין השני התרחב משבועיים לחודש ימים. *אונדזער שטימע* היה ספוג ברוח ציונית מובהקת, והיה לכלי הביטוי העיקרי של הוועד, שנפוץ בכל רחבי האיזור.

באותו חודש, יולי, הופיעו באיזור הבריטי הנציגים הראשונים של הבריגדה היהודית, שהשתלבו תיכף ומיד בעבודת החינוך והתרבות, בבית-הספר ובעבודה עם קיבוצי ההכשרה, שכבר החלו לקום באופן ספונטני, בלימודי עברית וארגון אירועי תרבות, תוך שהם מחזקים את המגמות הקיימות. העובדה שבשלב זה, ככל הנוגע לברגן-בלזן, הם היו הנציגים החיצוניים היחידים, העמידה אותם בעמדה ייחודית וסייעה לחיזוק העשייה ברוח ציונית. יתר על כן, הגעתם המתאחרת לאיזור הבריטי החריפה את תחושת היעדרו של קשר ממוסד ומסודר עם ארץ-ישראל.⁵³

גם שליחי הסעד היהודים מבריטניה, שהגיעו באותה התקופה, סייעו לחיזוק של המגמה הציונית. צריך לזכור, שבתקופה היא, נוכח השואה וההיערכות לשיקום יהודי בעקבותיה, החל להתגבש הקונצנזוס היהודי הפרו-ציוני והמאבק למען ארץ-ישראל החל להפוך לעניין כללי-יהודי. בבריטניה התבטא הדבר במיוחד בהיערכותם של הגופים היהודיים המרכזיים – ועד שליחי הקהילות (The Board of Deputies of British Jews), שבראשו עמד מאז 1943 חבר הנהלת הסוכנות היהודית פרופ' זליג ברודצקי (Brodetsky), ואגודת ישראל – למבצע שדרך את שיקומה של שארית הפליטה בדרישה לפתוח את שערי ארץ-ישראל.⁵⁴ בין ראשי הקרן הבריטית המרכזית (Central British Fund), שיזמה ומימנה את הקמתו לקראת סוף המלחמה של ארגון סעד למען יהודי אירופה (The Jewish Committee for Relief Abroad – JCRA) נמנה הציוני נורמן בנטוויץ (Bentwich). הרב הראשי ליהודי בריטניה, הרב הרץ (Herz), שתחת חסותו הופעלה מועצת החירום הרבנית לסיוע ליהודי אירופה (The Chief of Rabbi's Religious Emergency Council), היה גם הוא אוהד ותיק וידוע לציונות.

לא מקרה הוא בוודאי, שבקרב המתנדבים לצאת במסגרת ה־Relief Unit בשליחות ארגון הסעד היהודי, היה שיעור גבוה של חברי תנועות ציוניות. אלה

53. *אונדזער שטימע*, גליון ראשון, 12.7.1945; גליון שני, 15.8.1945, ושם גם על פעולת חיילי הבריגדה; אולבסקי, הדמעה.

54. החלטות שנתקבלו בוועידה של אגודת ישראל בבריטניה, 21.5.1945, PRO/FO/1050/1491 רישום מהלך ועידת הארגונים היהודים בבריטניה על בעיית העקורים היהודיים בגרמניה, 23.5.1945, BOD, C11/13/17/2; נוסח החלטת חירום שנתקבלה על ידי ועד שליחי הקהילות, 15.7.1945, BOB11/13/16/3.

יצאו לשליחותם בארגון ובעידודן של תנועות הנוער בבריטניה – "החלוץ" הכללי והדתי, "הבונים" ובח"ד – "ברית חלוצים דתיים". אין תימה שאת עבודתם בגרמניה קשרו בגלוי ובסתר לפעילות ציונית, שחזיקה גם היא את המגמה הקיימת. גם הרבנים הצבאיים שפעלו כאיזור היו ציונים פעילים או אוהדים.⁵⁵

והנה, אל הגורמים המעודדים הללו חברו התמריצים השלייליים, שנבעו מן המדיניות הבריטית ומתנאי החיים הקשים ששררו באיזור הכיבוש הבריטי, ושהעמידו את היהודים כולם, עקורים ויהודים גרמנים, שליחים וראשי מוסדות יהודיים, לפני קיר אטום. ראשית, ככל שחלף הזמן והגיעו נציגים ועובדי סעד יהודים מבריטניה ומאמריקה, כן הורגש ביתר שאת חסרונם של שליחים מארץ-ישראל, שבואם נמנע כליל על ידי השלטונות. שנית, מאמצים דיפלומטיים מרובים הופעלו מצד ראשי ארגוני יהדות בריטניה והקונגרס היהודי העולמי בבריטניה למען שינוי המדיניות הבריטית בכל הנוגע לסגראציה במחנות, למתן מעמד עדיף ליהודים בערי גרמניה, לשיפור התנאים החומריים ליהודים, למתן היתר כניסה למשלחות יהודיות, להסדרתה והרחבתה של פעולת שליחי הסעד היהודים, למינוי קציני קישור יהודים, וכיו"ב, ולמרות זאת לא חלה תזווה כלשהי במדיניות הבריטית. פעילות הסעד המצומצמת שנתאפשרה האירה עוד יותר את תוצאותיה השליליות של המדיניות הבריטית, שהעמידה קשיים בפני כל עבודת סעד יהודית.⁵⁶

במישור הארגוני היתה למדיניות הבריטית משמעות מיוחדת: כל הדרישות לאפשר כינוס יהודי כללי נתקלו בחומה אטומה. הבריטים לא ניאותו להכיר בשום התארגנות יהודית או נציגות של היהודים בגרמניה כגוף נבדל ומיוחד. על כן לא התירו הבריטים את כינוסו של הקונגרס היהודי המתוכנן בגרמניה, שהיה כרוך במתן היתרי כניסה ומעבר לנציגים מכל גרמניה, ומחוץ לגרמניה. כך, בלי משים, יצרה המדיניות הבריטית חזית רחבה – של יהודים בגרמניה ושל ארגונים יהודיים מחוץ לגרמניה – למען השגת מטרות לאומיות יהודיות בטווח הקצר. מכאן ועד הרחבת החזית למאבק לאומי בטווח הארוך היתה הדרך קצרה.

הקמתה של החזית הציונית המאוחדת

בשלהי יולי 1945 נתקיים במינכן מעין קונגרס כללי, שבאופן רשמי ייצג את שני האזורים, אך שלמעשה נוהל על ידי מנהיגי האיזור האמריקאי. המגמה להקים ארגון כולל לכל גרמניה לא נסתייעה, ועם סיומו הוקם ארגונו של האיזור

55. ראיונות הנדלר, ויינגרין, לוי, לנדאו, מעגן-מרקוביץ, קמפה; ראיונות עם שרה גרבנאראקשטיין, יולי 1992; עם הנרי לונצר, מרץ 1993, המדור לתיעוד בעל-פה.

56. דו"ח מאת סאדי רורקה, ספטמבר 1945, ארכיון וינר, אוסף הנריקס/דוח"ת בלון.

האמריקאי.⁵⁷ עתה התעקשו ראשי הארגון בברגן-בלזן עוד יותר על כינוסו של קונגרס באזורם. כינוסו של הקונגרס בספטמבר 1945, ללא רשיון בריטי, נועד לעקוף את המכשלה העיקרית – הבאת שליחים מבחוץ. ב־17 בספטמבר נפתח משפט פושעי בלזן בלינבורג, והכוונה היתה לנצל את שהותם בגרמניה של נציגי הארגונים היהודיים ושל העיתונאים הרבים שהורשו להיכנס כמשתתפים או כצופים ומסקרים של המשפט.

הקונגרס התכנס איפוא ב־25 עד 27 בספטמבר בברגן-בלזן ללא רשיון, בהשתתפותם של 210 צירים, שייצגו כ־40,000 יהודים מ־42 מחנות וקהילות – לכאורה, מאזורי הכיבוש השונים, אך למעשה ללא נציגותם של היהודים מבאוואריה (איזור הכיבוש האמריקאי), ובניהולם הבלעדי של ראשי הארגון באיזור הבריטי. השתתפו בקונגרס נציגים של ארגונים יהודיים שונים, בעיקר מבריטניה: זליג ברודצקי, נשיא ועד שליחי הקהילות (שהיה, כזכור, גם חבר הנהלת הסוכנות); חבר הפרלמנט ויושב-ראש האגף הבריטי של הקונגרס היהודי העולמי סמואל סידיני סילוורמן (Silverman); העיתונאי אלכסנדר ל' איסטרמן (Easterman), ראש המחלקה הפוליטית של הקונגרס היהודי העולמי; נציגי הג'וינט (טרויב) וה'רליף" (ליאונרד כוהן); אנשי הבריגדה היהודית ובראשם מאיר גראבובסקי-ארגוב (חבר הוועד הפועל הציוני); אנשי צבא בריטים שפעלו באופן מיוחד בקרב היהודים – הבריגדיר גלין-יוז, הרבנים והרופאים היהודים, וכן עיתונאים רבים.

הקונגרס נתקיים כולו תחת הדגל הציוני, בסימנה של הסיסמה ”פתחו שערי ארץ־ישראל”, שהופיעה בשלוש שפות בשער הפרוטוקול של הקונגרס, ובשירת ”התקווה” שהדהדה בפתיחתו ובסיומו. הקונגרס נפתח במצעד אבל לקברי מחנה המוות, אותו הובילו קבוצות נוער בבגדי כחול לבן, שהניפו דגלי כחול־לבן. את הטון החד-משמעי הכתיבו משפטי הסיום של יוסף רוזנזפט בנאום בטקס גילוי המצבה: ”על הקבר מכריזים אנו על שבועתנו הקדושה. את חיינו, שניצלו ביד המקרה, נקדיש למען עמנו ולמען מולדתו היחידה ארץ־ישראל”.

הנאומים הראשיים בקונגרס – רוזנזפט, וולהיים, כנציגי שארית הפליטה, ברודצקי וסילוורמן כנציגי יהדות העולם החופשי, יחד עם המשתתפים בדיון הכללי, שייצגו את כל גוני הקשת הפוליטית – היו מאוחדים בדרישות לפתור את בעיית העקורים היהודים על ידי הפתרון הבלעדי – בארץ־ישראל, ובשאיפה להקמת ארגון מאוחד של שארית הפליטה כדי לקדם פתרון זה.

ברכת הסיום של ברודצקי ומשפטי הסיום של רוזנזפט סימלו את רוחו של הקונגרס:

באתי אליכם ברגשי יראה. אין לי הזכות לדבר אליכם כדבר שווה אל שווים. אתם הנכם הגיבורים. אין יהודי בעולם שרשאי לומר לעצמו שעשה כל

57. ידיעת יט"א מיום 31.7.1945 על הקונגרס במינכן ביום 27.7.1945, יד ושם, 19/1-37-0; מנקוביץ, היווצרותה של שארית הפליטה.

שביכולתו כדי לעזור לכם. חששתי לצחוק בקרבכם. אך לנוכח צחוקכם מתפשט גם על פני החיוך. אשא עמי את דרישת שלומכם ליהדות חוץ-לארץ... שיידע העולם מהו מצבכם. באתי לא רק על מנת לראותכם אלא כדי לבקש את עזרתכם במאבק למען ארץ-ישראל. הקונגרס שלכם הפיח בי חיים ויתן בכם תקווה. את שיריכם אשיר ואביא לאנגליה את הנשמה שהפחתם בי. להתראות בארץ-ישראל.

נכנסים אנו עתה לתקופה של מאבק פעיל למען זכותנו. עבדים היינו, עתה עלינו להיות בני חורין, בניו של עם חופשי [...] ומברך אני את כולנו שנזכה להתכנס בקונגרס השני בארץ-ישראל.⁵⁸

הקונגרס, שנועד בראשיתו להיות קונגרס כללי של שארית הפליטה, היה למעשה קונגרס של איזור הכיבוש הבריטי – כך ארגונו, כך רוב משתתפיו ודובריו – והוא הקים מתוכו את הארגון המאוחד של האיזור, ובחר בוועד המרכזי, בן 17 חברים, שייצג את כל המיגוון של יהודי האיזור הבריטי, ומקום מושבו נקבע בכרגון-בלון. בראש הוועד עמד יוסף רוזנזפט, סגנו נורברט וולהיים ייצג את הקהילות, דב לאופר נבחר למוכיר הארגוני של הוועד, הדסה בימקו כמנהלת מחלקת הבריאות, השלישייה אולבסקי, טרפמן ורוזנטל לניהול מחלקת התרבות ולעריכת האונדזער שטימע, סאמי פדר, מקימו של תיאטרון הקאצט (שנתן את הופעת הבכורה שלו במסגרת הקונגרס), נבחר כמנהל התיאטרון, הרב ישראל משה אולבסקי ייצג את המיגזר החרדי והרב צבי עזריה הופקד על ענייני הרבנות, ועל המחלקה הכלכלית – שטיפלה בחלוקת מזון, ביגוד ודיוור – הופקדו שמואל ויינטראוב איש הפועל המזרחי וקארל כ"ץ מקהילת ברמן (Bremen).⁵⁹

בספטמבר 1945 הונח המצע לארגון הציוני הפעיל, ואף המיליטנט, של יהודי האיזור. מכאן ואילך פעלה באיזור הכיבוש הבריטי חזית לאומית מאוחדת, שעד מהרה, ככל שנגזזה התקווה לשיפור במדיניות הבריטית באיזור מזה, ועם התמורות לרעה בחזית המדינית הבריטית בארץ-ישראל, מזה, העצימה את פעולותיה ורתמה למאבק פעיל, על ידי שביתות והפגנות, את כלל הציבור היהודי.⁶⁰ כשהגיע דוד בן-גוריון לביקור ראשון בראשית נובמבר 1945, והשליחים הראשונים של משלחת הסוכנות בדצמבר 1945, ולאחר מכן, בבוא

58. פרוטוקול קונגרס ספטמבר. הציטוטים מעמ' 13 (מתורגמים מידיש על ידי ח"ל).

59. אין התאמה בין הרשימה בת 17 החברים בפרוטוקול קונגרס ספטמבר לבין הרשימה בת 14 החברים בספר בלון. מבנה המחלקות גם הוא אינו זהה לגמרי בשני מקורות אלה. וכן פרוטוקול הישיבה הראשונה של הוועד, 3.10.1945, יד ושם, 0-70/1.

60. בייחוד נתפרסמה ההפגנה ביום 16.11.1945, בעקבות הצהרת בויון על המשך מיכסת הספר הלבן, שהתקיימה בהאנובר וגררה מעצרים ומשפטים, ראה: רוזנזפט אל ראש עיריית האנובר, 17.11.1945, אצ"מ, L10/232; דיווח בריטי על ההפגנות והמעצרים, PRO, FO/1049/195.

הוועדה האנגלו-אמריקאית בראשית 1946, הם כבר מצאו לפניהם ציבור יהודי מאורגן ומלוכד למען המטרה הציונית.

סיכום

לקחיהם של יחידים רבים מן השואה – לקיים את זכר יקיריהם ובני עמם שנשמדו, להוכיח לעצמם ולעולם כי "עוד אנחנו פה" ו"עם ישראל חי", יחד עם אכזבה ותסכול מניסיון החיים בגולת מזרח אירופה לפני השואה ובשואה, ניתרגמו לשאיפה לעזוב את אדמת אירופה ולהקים עתיד יהודי חופשי. אצל רבים מן הניצולים התקשרה שאיפה זו עם "חיבת ציון", עם הרעיון, שעתיד יהודי חופשי ייתכן רק בארץ-ישראל, בתוך חברה יהודית אוטונומית וחופשית מלחץ ורדיפות אנטישמיות. כתוצאה מכך נתקבלה באהדה הציונות המושרשת, שאפיינה את החלק הדינמי בציבור העקורים היהודים בברגן-בלזן, ונושאייה היו פעילים בארגון הציבור. הדחף הלאומי המאחד התגבר ככל שנתברר הקו הבריטי במגמתו לטשטש את הייחוד היהודי. יתר על כן, עד מהרה נוכחו הניצולים, שאם ברצונם ליצור לעצמם עתיד כאנשים חופשיים עליהם להיערך למאבק פוליטי בשלטונות הכיבוש, מאבק שהיה דו-תכליתי: למען חופש ההתארגנות החברתית היהודית לשם שיקום בתנאי הארעי בגרמניה, ולמען הזכות והיכולת לעזוב את גרמניה ולבנות עתיד חדש. משהוצבו מכשולים על דרך זו לשיקום אישי וחברתי התפתחה המגמה הספונטנית והיתה לכלי הארגון החברתי המרכזי, ולכוח המלכד את יהודי האיזור כולם – עקורים כחברי קהילות – יחד עם שליחי יהדות העולם החופשי. המאבק היהודי על אדמת גרמניה שהיה מכוון נגד הבריטים כמעצמת כיבוש, היה מעתה למאבק ציוני נמרץ והחלטי נגד המנדט הבריטי, למען ארץ-ישראל.